

Міністерство освіти і науки України
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВ
кафедра хорового мистецтва та методики музичного виховання

ДИПЛОМНА РОБОТА
на тему:
«ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ
ЗАСОБАМИ ТЕРАПЕВТИЧНИХ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ»

Студентки 2 МР курсу
Напряму підготовки: 6.020204
«Музичне мистецтво*»
Шинкар О.А.

Науковий керівник: **канд. пед. наук**
доц. Кравцова Н.Є.

Розширена шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова комісії _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Вінниця 2016

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРАПЕВТИЧНИХ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗАСОБУ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	8
1.1.Сучасні проблеми художньо-естетичного виховання учнів підліткового віку	8
1.2.Особливості використання терапевтичних художньо-педагогічних технологій у навчально-виховному процесі.....	16
1.3.Теоретичний аспект дослідження музикотерапії як засобу збереження фізичного та психічного здоров'я учнів	23
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ТЕРАПЕВТИЧНИХ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА	34
2.1.Діагностика рівнів сформованості естетичної культури в учнів підліткового віку	34
2.2. Методика естетичного виховання учнів підліткового віку засобами терапевтичних художньо-педагогічних технологій на уроках музичного мистецтва	45
2.3.Проведення естетичної корекційно-розвивальної роботи з учнями підліткового віку засобами музикотерапії.....	49
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Духовно-моральне становлення дітей та молоді, підготовка їх до самостійного життя в умовах демократичного суспільства є важливою складовою розвитку української держави. Майбутнє нашої нації залежатиме від змісту цінностей, світоглядної орієнтації молодого покоління, від того, якою мірою духовність стане основою його життя. Тому в умовах становлення молоді формации громадян незалежної Української держави особливого значення набуває художньо-естетичне виховання, у процесі якого формуються естетичні потреби й інтереси, виникають емоції, переживання, почуття та розвивається естетичний смак.

Велике значення в естетичному вихованні підростаючого покоління мають праці Ю. Борева, Є. Бондаревської, А. Бурова, А. Веремієва, М.Кагана, А. Павловського, Є. Торшилової, В. Шестакова, Є. Яковлева та інших, де розглядаються філософські аспекти формування особистості, теоретичні проблеми, які виступають в якості наукових підстав вивчення природи смаку, а також методологічні аспекти наукового аналізу естетичної свідомості та її складових. Проблемаам естетичної свідомості та її розвитку в педагогічному аспекті присвячено наукові праці А. Бурова, М. Кагана, М.Кіященка, Л.Когана, Н. Лейзерова, А. Молчанова та інших авторів.

Психологічний аспект проблеми естетичного розвитку особистості у своїх дослідженнях розглядали такі психологи, як Л. Виготський, А.Ковальов, І. Кон, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, П. Якобсон.

Проблеми естетичного ставлення підростаючого покоління до дійсності, мистецтва, внутрішнього світу особистості розкрито Б. Асаф`євим, А. Бакушинським, Д. Кабалевським, Є. Коротєєвою, А. Малюковим, Н.Фоміною та іншими.

Одним із стратегічних завдань реформування освіти в Україні, згідно з Державною національною програмою «Освіта», є формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного, психічного і морального здоров'я. Розв'язання цього завдання передбачає обов'язкове психолого-

педагогічне обґрунтування змісту і методів навчально-виховного процесу, а також вимагає від учителів переосмислення свого ставлення до дитини, її потреб, прагнень і бажань. Однак іноді нам не вистачає знань про ці особистості, на які б ми хотіли орієнтувати свою педагогічну діяльність, адже кожна з них – надзвичайно своєрідна і неповторна, і не так легко привідкрити дверцята у потаємний світ дитячої душі.

Та є шлях, який може допомогти досвідченому, мудрому вчителю пізнати та зрозуміти внутрішній світ дитини – це доволі незвичне для шкільних аудиторій поєднання творчості, мистецтва та елементів психотерапії, адже творчість, як зазначав видатний український психолог В.Роменець, - це «засіб самопізнання і засіб саморозвитку, це дивовижне дзеркало, в якому відображаються найтонші намагання й очікування людини, найпотаємніші її думки, вся велич її духу, її неповторного «Я».

З іншого боку, мистецтво як специфічно-художня форма відображення світу неодноразово виступало як засіб гармонізації душевного стану людини, але сьогодні йдеться про мистецтво як засіб пізнання внутрішнього світу дитини. На думку провідних психологів, опанування вчителем деяких посильних психотерапевтичних прийомів та форм роботи дозволить цілеспрямовано, свідомо та систематично піклуватися про психічний стан учнів.

В останні роки явище дезадаптації дітей та підлітків стало предметом численних медичних, психофізіологічних, психологічних та педагогічних досліджень. Дослідження в масових школах виявили ознаки дезадаптації без виражених невротичних порушень у 22, 5 % учнів [25]. Відомо, що особливо уразливими щодо розвитку станів дезадаптації школярів є критичні періоди зміни умов виховання й навчання. Факторами шкільної дезадаптації є: труднощі в навчанні аж до стійкої неуспішності; порушення у відносинах з однокласниками чи вчителями; небажання ходити до школи; симптоми соматичних захворювань (головний біль, порушення сну, апетиту, гнітючий настрій, підвищена стомлюваність); емоційні порушення, що виражаються в

зниженні товариськості, емоційної стійкості, самоконтролю, соціальної сміливості і збільшенні показників емоційної збудливості, тривожності, нейротизму, а також у бракові уваги на уроках, відходів у себе.

Факторами соціальної дезадаптації учнів підліткового віку є: витіснення із ситуації зростання і розвитку особистості, нехтування особистісним прагненням до самореалізації, самоствердження суспільно прийнятним способом. Наслідком соціальної дезадаптації буде психологічна ізоляція в комунікативній сфері з втратою відчуття приналежності до властивої їй культури, переходом на установки і цінності, що домінують в мікросередовищі. Тому проблема соціальної адаптації учнів підліткового віку актуальна і потребує особливої уваги з боку психологів, учителів та батьків.

В останні десятиліття в шкільній практиці широкої популярності набуває використання сугестивних та терапевтичних художньо-педагогічних технологій у навчально-виховному процесі з метою розкриття внутрішніх резервних можливостей учнів, підвищення їх емоційності, працездатності, стимулювання мотивації навчання, підсилення додаткових зовнішніх емоціогенних впливів (емпатії, катарсису). Це малодосліджений синтез галузей наукового знання, що здійснюється на перетині педагогіки, психології, мистецтвознавства і медицини, ергономіки.

Ці технології гуманні за характером впливу і створюються в контексті педагогічного оптимізму: вони виконують функцію піднесення учня, впевнення його у власних силах, зняття психічних бар'єрів у навчанні. Підвищення якості шкільної освіти та реалізація її оздоровчої функції зумовлюють необхідність зосереджувати увагу вчителя музичного мистецтва на можливостях естетотерапії, важливою складовою якої є музикотерапія.

За умови раціональної організації, уроки музичного мистецтва сприяють зняттю нервово-психічних перевантажень, відновленню позитивного емоційно-енергетичного тону учнів. На уроках музичного мистецтва, у вільній і самостійній творчій діяльності школярів актуально, можливо і необхідно використовувати сучасні здоров'язберігаючі технології.

Звичні види музичної діяльності, що розвивають творчі, естетичні здібності і музичність учнів, можна урізноманітнити з користю для здоров'я.

Проблему використання сугестивних та терапевтичних художньо-педагогічних технологій, зокрема музикотерапії, досліджували вчені: Т.Вахромєєва, Н. Грушко, Г.-Г. Декер-Фойгт, Л. Кашапова, Д. Кінарська, Г. Лозанов, Л. Масол, М. Мігунова, В. Міщанчук, М. Налбандьян, Н. Павленко, С. Пальчевський, В. Петрушин, Л. Рапацька та інші.

На уроках музичного мистецтва, у вільній і самостійній творчій діяльності учнів актуально, можливо і необхідно використовувати сучасні здоров'язберігаючі технології. Звичні види музичної діяльності, що розвивають естетично-творчі здібності і музичність школяра, можна урізноманітнити з користю для здоров'я.

Враховуючи актуальність даної проблеми ми визначили тему нашого дослідження «Естетичне виховання учнів підліткового віку засобами терапевтичних художньо-педагогічних технологій».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити доцільність використання терапевтичних художньо-педагогічних технологій на уроках музичного мистецтва та ефективність їх впливу на естетичне виховання учнів підліткового віку, на їх фізичний і психічний розвиток.

Об'єкт дослідження – процес естетичного виховання учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва.

Предмет дослідження – методика застосування терапевтичних художньо-педагогічних технологій як засобу естетичного виховання і збереження фізичного та психічного здоров'я учнів підліткового віку.

Сформульована мета визначила **завдання** дослідження:

- зробити аналіз наукової, психолого-педагогічної, методичної та спеціальної літератури з проблеми дослідження;
- висвітлити сучасні проблеми художньо-естетичного виховання учнів підліткового віку;

- розкрити особливості використання терапевтичних художньо-педагогічних технологій у навчально-виховному процесі;
- розкрити теоретичний аспект дослідження музикотерапії як засобу збереження фізичного та психічного здоров'я учнів;
- висвітлити існуючі методи естетичного виховання учнів підліткового віку засобами музикотерапії на уроках музичного мистецтва.

Для вирішення поставлених завдань дослідження використовувалися **методи**: спостереження за учнями при зміні діяльності; бесіди і консультації з батьками та вчителями, анкетування, педагогічний експеримент.

Структура роботи: дипломна робота об'ємом 65 сторінок, складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРАПЕВТИЧНИХ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗАСОБУ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Сучасні проблеми художньо-естетичного виховання учнів підліткового віку

Одним із фундаментальних засобів гармонійного розвитку особистості є естетичне виховання, яке відіграє особливу роль у формуванні духовно-моральних якостей особистості.

Аналіз наукової літератури з проблем естетичного виховання дає змогу дійти висновку про те, що існують різні підходи щодо розкриття сутності поняття “естетичне виховання”. Численні тлумачення цього поняття зумовлені багатогранністю даного процесу.

Поняття "естетичне виховання" органічно пов'язане з терміном "естетика", що від грецького слова "естезис" - почуттєвий. Це слово у ролі назви певної науки було введено німецьким теоретиком мистецтва Олександром Готлібом Баумгартером. На той час естетика стала цілою галуззю наукових знань. Однак сама естетика зародилася набагато раніше: її витоки йдуть у сиву давнину. Ще на початку цивілізації в людини розвинулась здатність відчувати красу. У “Короткому словнику з естетики” поняття “естетичне виховання” розкривається як цілеспрямована система дієвого формування людини, здатної сприймати, оцінювати, усвідомлювати естетичне у житті, природі, мистецтві, жити і перетворювати світ, творити за законами краси.

Естетичне виховання — важлива складова виховного процесу, яка спрямована безпосередньо на формування здатності до художньо-естетичного сприйняття навколишньої дійсності в усіх сферах діяльності людини, вміння керуватися естетичними цінностями, виробленими культурою. Лабковська Р.З. зазначає, що мета естетичного виховання

залежить від розвитку естетичної активності особистості у художній діяльності, та насамперед, в практиці життя - щодо людини до природи, до інших людей і перед самим собою, до звичаїв, форм поведінки, до світу речей, які оточують людину, нарешті, мистецтва [25].

Істотні зміни в сучасній соціокультурній сфері суспільства потребують орієнтованості підростаючого покоління на естетичне освоєння світу, як фундаменту його успішної соціалізації. Естетичне виховання спрямоване на формування художньо-естетичної культури особистості, яка виявляється у розвитку всіх компонентів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, оцінок, смаків, потреб та ідеалів).

Психологічний аспект проблеми естетичного розвитку особистості у своїх дослідженнях розглядали такі психологи, як Л. Виготський, А. Ковальов, І. Кон, А. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, П. Якобсон. Проблеми естетичного ставлення підростаючого покоління до дійсності, мистецтва, внутрішнього світу особистості розкрито Б. Асаф'євим, А. Бакушинським, Д. Кабалевським, Є. Коротєєвою, А. Малюковим, Н. Фоміною та іншими.

Однією з принципів особливостей сучасної школи є постійна і глибока увага до проблем естетичного виховання, залучення молоді до світу мистецтва, краси навколишньої дійсності. Протягом останніх десятиліть дедалі зростаюче значення естетичного виховання не раз підкреслювалося в документах Міністерства освіти і науки України. Сьогодні кожному педагогу стає зрозуміло, що тільки пробудження творчих сил і здібностей є найважливішою умовою розвитку, як кожної людини, так і суспільства в цілому. Естетичне виховання у всьому розмаїтті своїх можливостей є на цьому шляху одним із чинників такого розвитку. Духовно-моральні основи буття в сучасному суспільстві піддаються переосмисленню з позицій зміни соціально-економічних і політичних умов. Суспільство звернуло увагу на мистецтво, зрозумівши необхідність гуманізації. Актуальність проблем виховання підростаючого покоління ні у кого не викликає сумнівів, проте

естетичному розвитку ще не приділяється належної уваги. Головними завданнями повинні стати: поліпшення мистецької освіти та естетичного виховання учнів; розвиток почуття прекрасного, формування високих естетичних смаків, умінь розуміти і цінувати твори мистецтва, пам'ятки історії й архітектури, красу і багатство рідної природи. Краще використовувати в цих цілях можливості кожного навчального предмета, зокрема музичного мистецтва, який має велику пізнавальну і виховну силу.

Звертаючись до такої галузі наукових знань як естетика, педагоги навчають дитину цілісному сприйняттю навколишнього світу, формують у неї естетичний смак, розвивають здатність до емпатії, тим самим навчають його переживати і співпереживати, а також ототожнювати культурні цінності у своєму житті з естетичними ідеалами.

Сучасні проблеми в економічному, соціальному та духовному житті суспільства вносять свої корективи у педагогічні цілі, завдання та методи. На сьогодні існує величезна кількість наукових педагогічних досліджень і праць, які висвітлюють сучасні проблеми художньо-естетичного виховання учнів підліткового віку у світлі зазначених суспільних проблем.

Підлітковий вік розглядається в педагогіці та психології досить неоднозначно. З одного боку, для цього періоду характерні негативні прояви: дисгармонічність у перебудові організму, складність періоду статевого дозрівання, нестабільність, прояви нігілізму, поява невмотивованих форм поведінки тощо. З іншого боку, цей період характеризується появою позитивних рис: більш різноманітними та змістовними стають відносини з оточуючим світом; чітко виявляється пластичність і сенситивність до соціального розвитку; зростає самостійність, схильність до самоаналізу, самокритичність; формується потреба в особистісному самовизначенні, що має важливе значення для переходу в юнацький вік.

Провідною діяльністю учня підліткового віку є діяльність спілкування, яка полягає у побудові стосунків з товаришами на основі певних моральних норм, що опосередковують вчинки підлітків.

На відміну від молодших школярів, підлітки починають критично підходити до людей, помічати їхні сильні й слабкі риси, певним чином оцінювати їх, порівнювати з собою. Важливим моментом у розвитку підлітка є формування самосвідомості, потреби усвідомлювати себе як особистість. У нього виникає інтерес до себе, потреба в самооцінці, у зіставленні себе з іншими людьми і, як результат критичного ставлення до себе, активне самовиховання.

Інтерес до моральних і естетичних якостей людей, що оточують підлітка, і норм їхньої поведінки, стосунків один з одним призводить у підлітковому віці до формування морально-естетичних ідеалів. Ідеал підлітка - це емоційно забарвлений, внутрішньо прийнятий образ, який стає регулятором його власної поведінки і критерієм оцінки поведінки інших людей. У ньому тісно зливаються в єдине ціле етичне й естетичне уявлення про ідеальну особистість.

Зміст ідеалів підлітків визначається їх інтересом до героїчних особистостей — людей незвичайної долі, мужніх, рішучих, вольових, що активно прагнуть до мети, долаючи труднощі й перешкоди.

У підлітковому шкільному віці естетичні почуття поступово набувають якісно нового характеру, переживання стають інтенсивнішими, змістовнішими і відіграють велику роль в естетичному вихованні.

Для цього віку є характерним розвиток пізнавальних інтересів та інтелекту. Більш яскраво розкриваються здібності абстрагування, аналізу власної думки, розвивається нестандартний підхід до вже відомих питань. Явища дійсності цікавлять учнів не самі по собі, а у зв'язку з їхнім власним ставленням до них. Сприймання характеризується цілеспрямованістю, пролонгованою увагою, смисловою пам'яттю, розвиваються теоретичне мислення, уява. Дедалі більше виявляється попередній музичний досвід, помітно зростає роль знань у музичному сприйманні, посилюється прагнення до предметно-образного тлумачення творів, осмислення різноманітних засобів музичної виразності й усвідомлення їх зв'язків зі змістом музики.

Уміння утримувати увагу на абстрагованому, логічно організованому матеріалі, яке розвивається в цьому віці, є передумовою стійкості музичного сприймання, завдяки чому стають доступними складніші твори.

Водночас сприймання учнів-підлітків зберігає основні якості, притаманні сприйманню молодших школярів. Це стосується, насамперед, сенсомоторного характеру сприймання, реагування на масивність і динаміку звучання, темп і регістр, темброву палітру музики і загальний тонус звучання, розповідний, запитальний характер музичного висловлювання, ніжність і різкість, м'якість і жорсткість, польотність і дзвінкість, ліричну наповненість або металічну сухість звучання тощо. Як і в молодших школярів, сприймання підлітків тісно пов'язане з руховими переживаннями (ритмічний рух, спів). Їх приваблює ритмізована й мальовнича музика, яка відповідає їхній потребі до активних виявів. Емоційність сприймання доповнюється прагненням учнів зрозуміти, що виражає музика, у чому її смисл. Вони спроможні досить повно визначити емоційний розвиток музики, дати їй образне пояснення, а завдяки властивій їм спостережливості виділити окремі деталі музичної мови, відтінки виконання.

Учні починають сприймати специфічну музичну виразність - мелодіку, і ритмічну організацію, інтонаційний розвиток як найважливіший компонент музичного звучання. На відміну від молодших школярів, вони стають здатними сприймати мелодію як носія суб'єктивного людського начала, як щось близьке їх власним інтонаційним навичкам і можливостям, а фонові пласти пов'язувати з образами зовнішнього оточення, середовищем.

Учні підліткового віку спроможні сприймати значно складнішу музику, ніж молодші школярі. Під впливом соціокультурного середовища у них накопичується певний запас слухацьких вражень, асоціацій та образів, які складають семантичну основу музики і служать умовою її розуміння. Водночас багатьом учням властива поверховість естетичного осягнення складної музики, фрагментарність вражень, коли окремі музичні побудови сприймаються поза контекстом твору. При цьому музичний образ

розпадається на ряд мало пов'язаних між собою, нерідко неадекватних вражень. Фрагментарний характер сприймання, порушення функціональних взаємозв'язків між музичними враженнями веде до викривлення сприйнятого, руйнування цілісності суб'єктивного образу.

Соціологічні дослідження показують, що в структурі художніх інтересів підлітків музика дедалі більше виходить на чільне місце. Вона ніби "обганяє" інші види мистецтва за обсягом свого "споживання". Але за цією ситуацією виявляються досить складні суперечності побутування музики. Це, насамперед, однобока орієнтація більшості школярів на естрадно-розважальну музику. Стрімкий розвиток звукотехніки забезпечує глибоке проникнення цієї музики у сферу учнівського побуту та дозвілля, що сприяє формуванню поверхового споживацького типу музичної культури особистості. Місце відсутньої культури ставлень до справжніх музичних цінностей посідають престижно-споживацькі запити.

Слід враховувати, що усвідомлення учнями життєвої значущості знань є важливим мотивом їхньої діяльності. Посилення їх інтересу до змісту предмета сприяє розвиткові позитивного ставлення до музичної діяльності, а розуміння громадського значення цієї діяльності сприяє формуванню художньо-пізнавальних мотивів учіння. Тому формуванню мотивації учіння вчителю музичного мистецтва слід приділяти постійну увагу.

Важливо виробляти в учнів розуміння нерозривного зв'язку музики з життям, допомогти їм переконатися в тому, що без музики життя людини стає збідненим, неповноцінним, сірим.

Поділ навчальних предметів на «цікаві» й «нецікаві» багато в чому визначається якістю викладання й особистими інтересами підлітка, а поділ уроків на «потрібні» й «непотрібні» — пов'язаний з формуванням професійних намірів. Ставлення учня-підлітка до навчання може погіршуватися й у випадку відсутності яскраво виражених музичних здібностей.

Підліток дуже чутливий до оцінних суджень учителів. Інтерес до навчання послаблюється, якщо вчителі виявляють нетактовність, несправедливо оцінюють знання учнів, применшуючи успіхи одних і переоцінюючи інших.

В учнів цього віку особливо помітне прагнення до популярності. Якщо це не враховувати у навчальній роботі, то таке прагнення може виявитися у вчинках, які виходять за межі дозволеного чи пристойного.

У старших підлітків яскраво виявляється потреба у самовихованні, яке починає слугувати не тільки засобом самоствердження в класі - воно стає значущим саме по собі. Природно, що в процесі самовиховання підлітки ставлять привабливі цілі. Ця вікова особливість може бути використана для залучення учнів до музики. Якщо вони зрозуміють, що призначення музики не стільки в тому, щоб розважати, а насамперед, щоб облагороджувати, прикрашати життя людини, виникає сприятлива можливість зробити музику джерелом виховання і самовиховання підлітків.

Особливо значущими стають можливості художньо-естетичного виховання учнів підліткового віку, оскільки в цей період помітно спадає інтерес до мистецтва в загальній системі інтересів школяра. В центрі уваги молодій людині виявляються проблеми практичного життя, формування системи цінностей і принципів поведінки, здатних її реалізувати. Водночас мистецтво здійснює особливий вплив на душу молодій людині, оскільки вона знаходить у художніх творах відповіді на хвилюючі її життєві питання. Мистецтво розширює сферу спілкування учнів, впливає на їх духовні почуття, допомагає формувати громадянську й моральну самосвідомість [5, с 88]. Природно, що у зв'язку з цим відбувається закономірна перебудова художніх інтересів молодих людей. Зокрема, особливий інтерес викликають твори, присвячені темі кохання, стосункам між чоловіком та жінкою, моральним проблемам.

Формування в учнів естетичних уявлень, понять і смаків - дуже складне педагогічне завдання. Найпростіші естетичні уявлення та судження

формується вже в початкових класах. Однак основна робота в цьому напрямку здійснюється з учнями підліткового віку і старшими школярами, що володіють для цього необхідними здібностями до глибшого розуміння мистецтва і більш розвиненим почуттям переживання прекрасного.

Дуже важливо в підлітковому віці збагатити учнів уявленнями про художні засоби передачі настрою людини, які використовуються в літературі, музиці та образотворчому мистецтві.

У пізнанні художніх засобів зображення дійсності, в мистецтві, велике значення має осмислення і засвоєння учнями таких понять, як композиція твору, його сюжет, фабула, художній образ, епітет, метафора, порівняння, мінор та мажор в музиці тощо. В останні роки в шкільній практиці з метою розвитку естетичних суджень та поглиблення естетичних поглядів широко використовують такий методичний прийом, як спонування учнів до вираження свого ставлення до досліджуваного художнього твору. У старших класах практикується написання творів, усне і письмове рецензування творів літератури, музики, театральних постановок, кінофільмів і художніх виставок.

У зв'язку з важливістю естетичного виховання і розвитку художніх уявлень, понять і суджень велике значення має робота з осмислення учнями того зв'язку, який існує між різними видами мистецтва у відображенні життєвих явищ. Ось чому на уроках музичного мистецтва необхідно використовувати твори літератури та візуального мистецтва.

Виключно гострою в шкільній практиці є проблема формування в учнів повноцінних художніх смаків, вміння відрізнити художні твори, примітивне ремісництво від справжнього мистецтва. Це особливо стосується музики і образотворчого мистецтва, коли найчастіше учні захоплюються какофонією, відсутністю гармонії і бездумним модернізмом і недооцінюють класику.

Успішному естетичному розвитку учнів сприяє багатство сенсорної культури (наявність музичного слуху, почуття кольору, ритму тощо), уміння

мислити образами, емоційно реагувати на естетичні цінності предметів і явищ навколишнього світу.

Оцінюючи роль естетичного виховання в розвитку учнів підліткового віку, в цілому, можна стверджувати, що воно сприяє формуванню їх творчого потенціалу, здійснюючи різноманітний позитивний вплив на розвиток різних властивостей, що є складовими творчого комплексу особистості.

Наявність стійких моральних уявлень і понять у школярів сприяє правильній оцінці ними естетичних якостей творів мистецтва і життєвих явищ, служить важливою передумовою естетичного розвитку молоді.

1.2. Особливості використання терапевтичних художньо-педагогічних технологій у навчально-виховному процесі

Одним із шляхів реформування середньої освіти загалом і мистецької освіти зокрема є використання нових педагогічних технологій, спрямованих не тільки на засвоєння учнями знань і вмінь, характерне для традиційного навчання, а щонайперше – на всебічний особистісний розвиток учнів.

Універсальний грецький термін «технологія» (означає «знання про майстерність») увійшов у педагогічну практику разом із виникненням необхідності наукового обґрунтування закономірностей пошуку оптимальної сукупності методів і засобів організації навчально-виховного процесу, цілеспрямованого впливу на особистість учня, що характеризують майстерність педагога, подібну до мистецької діяльності (від «технос» - мистецтво, майстерність, «логос» - учення, наука).

Наша країна усвідомила потребу у вихованні креативної особистості, проте, чітких технологій культурного і творчого розвитку поки не розроблено. Актуальним на даному етапі може стати впровадження в традиційну педагогічну школу таких інноваційних дисциплін, як «арт-педагогіка» та її суміжна компонента «арт-терапія». Виникли ці дисципліни на кордоні злиття таких наук, як педагогіка, психологія, культурознавство і соціально-культурна діяльність і знаходять широке застосування в практиці

альтернативної або спеціальної освіти. При цьому необхідно відзначити змістовну відмінність «артпедагогіки» від більш вузького терміна «художнє виховання». Артпедагогіка дозволяє розглянути в рамках освіти не тільки художнє виховання, але і всі компоненти корекційно-розвиваючого процесу засобами мистецтва. Основна мета, яку передбачає артпедагогіка, є естетичний розвиток дітей і формування основ естетичної культури, соціальна адаптація особистості засобами мистецтва.

Механізми впливу мистецтва на психолого-педагогічні процеси досліджували багато авторів: Е.Сеген, Ж.Демор, О. Декролі, Л.С.Виготський, О.І.Граборов, В.П.Кашенко та ін.

Методологічну основу арт-терапевтичного напрямку в психології заклали такі відомі психологи і психотерапевти, як: О. Постальчук, М. Мауро, К. Тісдейл, К. Кейз, Т. Боронська, М. Лібман, К. Друкер, С. Льюїс, Д. Байєрі, П. Лузатто, Д. Калманович, Б. Ллойд, Д. Мерфі, Е. Крамер, К. Кейз і Т. Деллі, Д. Вудз, Д. Енлі.

Грунтуючись на гуманістичному підході, арт-терапія має єдину мету - гармонійний розвиток дитини з проблемами, розширення можливостей її соціальної адаптації за допомогою мистецтва.

Е.Сурно, відомий працями в області естетичного виховання, зазначав, що мистецтво є важливим засобом виховання, який впливає на моральність дитини, а також на формування її мислення, уяви, емоцій і почуттів.

Процес сприйняття мистецтва дітьми являє собою складну психічну діяльність, що поєднує в собі пізнавальні та емоційні моменти. Заняття художньою діяльністю сприяють сенсорному розвитку дітей, здатності розрізняти колір, форму, звуки, забезпечують розуміння мови різних видів мистецтва. Стосовно педагогічних можливостей мистецтва, не можна не відзначити ще один важливий аспект: психотерапевтичний вплив мистецтва на дитину. Впливаючи на емоційну сферу, мистецтво при цьому виконує комунікативну, регулятивну, катарсичну функції. Спільна участь дитини, її однолітків і педагогів у процесі створення художнього твору розширює її

соціальний досвід, вчить адекватній взаємодії і спілкуванню в спільній діяльності, забезпечує корекцію порушень комунікативної сфери. Психокорекційний ефект впливу мистецтва на дитину виражається так само в ефекті «очищення» від накопичених негативних переживань і дозволяє вступити на шлях нових відносин із навколишнім світом.

Безумовно, поняття «артпедагогіка» у вітчизняній традиційній школі педагогіки ще не має точного визначення. Так само багатогранне трактування мають поняття «артпсихологія» і «арттерапія», «естетотерапія». Розглянемо докладніше сучасний стан даних порівняно молодих дисциплін і оцінимо їх значущість для сучасної альтернативної педагогіки.

Арт-педагогіка в широкому сенсі розглядає учня як особистість, яка прагне до самореалізації і самовизначення, вибудовуючи взаємодію з ним на основі суб'єктно-суб'єктних відносин. Таке взаємовідношення передбачає певні вимоги, що висувуються до особистості самого вчителя. Практика підготовки педагогів показала необхідність розробки моделі організації освітнього процесу з позицій альтернативної педагогіки, де особливо важливо враховувати пріоритетні перспективні напрями діяльності, інноваційні підходи до організації навчально-розвиваючого простору, зміст знань, умінь і навичок, якими повинні володіти як самі педагоги, так і надалі їх вихованці.

Арт-педагогіка - це особливий напрямок в педагогіці, де навчання, розвиток і виховання особистості дитини здійснюється засобами мистецтва в будь-якому предметі. Дана дисципліна, відходячи від прийомів традиційної системи освіти, трактує безпосередню творчу взаємодію педагога, учня і батьків. Цінним тут є те, що і педагог, і діти і батьки є носіями культури, а артпедагогіка дозволяє плідно працювати з різними категоріями учнів: від обдарованих до девіантних. Артпедагогіка формує прагнення до того, щоб навчання перейшло в самонавчання, виховання - у самовиховання, а розвиток - безпосередньо у саморозвиток.

Принципи артпедагогіки спираються на традиційні класичні загальнопедагогічні принципи, принципи спеціальної підготовки, принципи художньо-естетичного розвитку: принцип гуманістичної спрямованості педагогічного процесу, соціально-особистісного розвитку особистості, принцип диференційованого та індивідуального підходу, врахування вікових особливостей дитини, принцип освітньої рефлексії, особистісного цілепокладання, принцип вибору індивідуального маршруту, інтегративного зв'язку предметів, продуктивного навчання, креативності.

Основними завданнями артпедагогіки є :

- формування усвідомлення дитиною себе як особистості, прийняття себе і розуміння власної цінності як людини;
- усвідомлення свого взаємозв'язку зі світом і свого місця в навколишньому соціокультурному просторі;
- творча самореалізація особистості.

Спеціальні освітні технології в артпедагогіці спрямовані на вирішення завдань художнього розвитку дитини, полегшення процесу навчання, розумової діяльності. Вони сприяють збереженню цілісності особистості, оскільки об'єднують інтелектуальне і художнє сприйняття світу, долучають учнів до духовних цінностей через цілісну сферу мистецтва, озброюють учителя системою прийомів, що забезпечують радісне входження в систему знань, сприяють розвитку всіх органів почуттів, пам'яті, уваги, інтуїції, сприяють адаптації особистості в сучасному суперечливому світі.

Підвищення якості шкільної освіти та реалізація її оздоровчої функції зумовлюють необхідність зосереджувати увагу вчителя музичного мистецтва на можливостях естетотерапії. Це малодосліджений синтез галузей наукового знання, що здійснюється на перетині педагогіки, психології, мистецтвознавства і медицини. Він передбачає позитивний (стимулюючий і гармонізуючий) вплив творів різних видів мистецтва на органи слуху, на голос і пластику, координацію рухів учнів з метою розвитку здорової особистості. Можна виокремити такі види естетотерапії:

- музикотерапія - вплив через сприйняття музики;
- ізотерапія - лікувальний вплив засобами образотворчого мистецтва: малюванням, ліпленням, декоративно-прикладним мистецтвом тощо;
- імаготерапія - вплив через образ, театралізацію, драматизацію;
- казкотерапія - вплив за допомогою казки, притчі, легенди;
- кінезітерапія - вплив через танцювальну-рухову;
- корекційну ритміку (вплив через рухи), хореотерапію;
- ігрова терапія тощо.

Існує кілька моделей естетотерапії: еkleктична, інтеграційна, гуманістична, медична, педагогічна. На наш погляд, найбільший інтерес представляє інтеграційна та педагогічна моделі естетотерапії, в яких присутній взаємозв'язок наведених вище напрямків.

У психокорекційній практиці естетотерапія психологами розглядається як сукупність методик, побудованих на застосуванні різних видів мистецтва у своєрідній символічній формі, які дозволяють за допомогою стимулювання креативних проявів дитини здійснити корекцію психоемоційних, поведінкових та інших порушень особистісного розвитку.

Сутність естетотерапії полягає в терапевтичній та корекційній дії мистецтва на суб'єкта, яке проявляється в:

- реконструюванні психотравмуючої ситуації за допомогою художньо-творчої діяльності;
- актуалізації переживань і виведенні їх у зовнішню форму через продукт художньої діяльності;
- створенні нових, емоційно позитивних переживань, їх накопиченні;
- актуалізації креативних потреб і їх творчому самовираженні.

Як вже зазначалось, функціями естетотерапії є:

1. Катартична - яка очищає, звільняє від негативних станів;
2. Регулятивна - зняття нервово-психічної напруги, регуляція психосоматичних процесів, моделювання позитивного психоемоційного стану;

3. Комуникативно-рефлексивна - забезпечує корекцію порушень спілкування, формування адекватної міжособистісної поведінки, самооцінки.

В естетотерапії не робиться акцент на цілеспрямоване навчання і оволодіння практичними навичками і вміннями в будь-якому вигляді художньої діяльності.

Необхідно вказати також переваги методу арт-терапії перед іншими психокорекційними методами. А. І. Копитін виділяє наступні:

- практично кожна людина (незалежно від свого віку, культурного досвіду і соціального статусу) може брати участь в естетотерапевтичній роботі, яка не вимагає від неї великих здібностей до художньої (музичної) діяльності або художніх навичок. Кожна людина, будучи дитиною, малювала, ліпила, грала. Тому метод арт-терапії практично не має вікових обмежень у використанні. Немає підстав говорити і про наявність будь-яких протипоказань до участі тих чи інших людей в арттерапевтичному процесі;

- естетотерапія є засобом переважно невербального спілкування. Це робить її особливо цінною для тих, хто недостатньо добре володіє мовою, має труднощі у словесному описі своїх переживань, або, навпаки, надмірно пов'язаний із мовним спілкуванням. Символічна мова є однією з основ образотворчого мистецтва, дозволяє людині часто більш точно висловити свої переживання, по-новому поглянути на ситуацію і життєві проблеми і знайти, завдяки цьому, шлях до їх вирішення;

- музична та образотворча діяльність є потужним засобом зближення людей, своєрідним мостом між учителем і учнем. Це особливо цінно в ситуаціях взаємного відчуження, при ускладненнях в налагодженні контактів, у спілкуванні з приводу занадто складного і делікатного предмету;

- естетотерапія є засобом вільного самовираження і самопізнання. Вона має «інсайт-орієнтований» характер, передбачає атмосферу довіри, високої терпимості та уваги до внутрішнього світу людини;

- естетотерапевтична робота в більшості випадків викликає в учнів позитивні емоції, допомагає подолати апатію і безініціативність, сформувати більш активну життєву позицію;

- естетотерапія ґрунтується на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції і зцілення. Вона відповідає фундаментальній потребі в самоактуалізації: розкриття широкого спектра можливостей людини і затвердження нею свого індивідуального і неповторного способу буття в світі.

Аналізуючи дані переваги, можна зробити висновок про «м'якості» арттерапевтичних методів. Важливо відзначити, що арт-терапія (естетотерапія) є універсальним методом психотерапевтичного і психокорекційного впливу на особистість дитини.

Інтегровані уроки мають значні резерви щодо регуляції і саморегуляції психофізіологічного стану учнів. За допомогою комплексних емоціогенних технологій учитель музичного мистецтва може стимулювати різні форми самовираження учнів, розвивати здібності до невербальної комунікації (міміку, пантоміміку, «музику жестів і рухів – пластичне інтонування»), коригувати психічні стани, сприяти релаксації, здійснювати профілактику зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я.

Вчені наголошують на думці, що головна стратегія естетотерапевтичної діяльності вчителя – не лікування патологій, а попередження можливих відхилень, актуалізація превентивних функцій педагогіки мистецтва і не тільки в надзвичайних обставинах, а й у природних умовах навчально-виховного процесу. Причому це стосується не лише уроків музичного мистецтва, а й усіх інших уроків, де можна використовувати художні засоби з метою регуляції функціонального стану учнів.

1.3. Теоретичний аспект дослідження музикотерапії як засобу збереження фізичного та психічного здоров'я учнів

Гуманістична спрямованість сучасної освіти потребує забезпечення розвитку особистості учня як індивідуальної цілісності, неповторної та найвищої цінності. В цьому аспекті особливого значення набуває впровадження у навчально-виховний процес особистісно-орієнтованих і здоров'язберігаючих художньо-педагогічних технологій, до яких належить музикотерапія.

Музика завжди претендувала на особливу роль у суспільстві. З давніх часів музика використовувалася в лікувальних цілях як специфічний засіб, який здійснює лікувальний вплив на організм людини. У стародавньому світі музично-медичні центри лікували людей від туги, нервових розладів, захворювань серцево-судинної системи. Музична терапія як наука виникла в середині ХХ століття, як лікувальна практика існує з незапам'ятних часів. Музика впливала на інтелектуальний розвиток, прискорюючи зростання клітин, що відповідають за інтелект людини. Не випадково, заняття математикою в піфагорійській школі відбувалися під звуки музики, яка підвищувала працездатність і розумову активність мозку. Музикою можна змінювати розвиток: прискорювати ріст одних клітин, уповільнювати ріст інших. Про цілющу силу музичного мистецтва вказували античні філософи Піфагор, Аристотель, Платон, Плутарх.

У Стародавньому Єгипті під музику приймали пологи. У Стародавній Індії вона використовувалася як спосіб загоєння ран, отриманих на полі битви. Авіценна лікував музикою психічно хворих. Гіппократ зцілював за її допомогою безсоння та епілепсію. Римський лікар Гален рекомендував використовувати музику як протиотруту від укусів змій, Ескулап - при емоційних розладах. Стародавні китайські лікарі вважали, що музикою взагалі можнавилікувати будь-які хвороби і навіть виписували музичні рецепти для впливу на той чи інший хворий орган.

У другій половині ХХ століття технічні можливості в дослідженні фізіологічних реакцій, що виникають в організмі в процесі музичного сприймання, незмірно зросли. Було доведено, що музика активно впливає на функції всіх життєво важливих фізіологічних систем, інтенсивність різних фізіологічних процесів, дихальну і серцево-судинну системи, кровообіг, призводить навіть до певних гормональних і біохімічних змін. Ще у сімнадцятому столітті були здійснені перші спроби наукового пояснення цього феномена, експериментальні дослідження відносяться до дев'ятнадцятого століття.

Термін «музикотерапія» має греко-латинське походження і в перекладі означає «зцілення музикою». Існує багато визначень поняття «музикотерапія». Сучасна медицина переконливо доводить, що музика впливає на центральну нервову систему, дихання, кровообіг, артеріальний тиск, діяльність залоз внутрішньої секреції, газообмін, фізичну активність і загальний стан організму людини. Крім того, шедеври музичного мистецтва з успіхом застосовуються для корекції функціональних розладів різних органів та систем організму, в тому числі нервової системи. Недарма, видатний невропатолог і психіатр В.Бехтерев планував заснувати цілий Інститут музичної терапії. На превеликий жаль, його планам не судилося збутися. Однак, сучасна медична наука активно використовує допомогу мистецтва звуків у вигляді так званої музичної терапії, або терапії музикою.

Необхідно відзначити, що в поняття «музикотерапія» входить використання в терапевтичних цілях не тільки музичних творів, але і звуків природи, навколишнього світу. Активний розвиток музикотерапії в структурі сучасної медицини розпочався в 1914 році, коли в журналі Американської медичної асоціації було опубліковано лист доктора Е.Кейна, в якому повідомлялось про успішне використання фонографа для «заспокоєння і відволікання пацієнтів» під час хірургічної операції.

Музикотерапія - це вид арт-терапії, де музика використовується в лікувальних або корекційних цілях. В умовах сьогодення музикотерапія є

цілим психокорекційним напрямом (в медицині і психології), який має в своїй основі два аспекти впливу: психосоматичний (в процесі якого здійснюється лікувальний вплив на функції організму) і психотерапевтичний (у процесі якого за допомогою музики здійснюється корекція відхилень в особистісному розвитку, психоемоційному стані). Саме катарсичний (очищуючий) вплив музики дозволяє використовувати її в такій якості в корекційній роботі з дітьми, що мають проблеми фізичного і психологічного розвитку.

У багатьох дослідженнях з музикотерапії (В. М. Бехтерев, С. С. Корсаков, І. М. Догель, С. І. Консторум, Г. П. Шипулін, Б. В. Асаф'єв, Л. А. Мадель, Л. С. Брусилівський, І. Р. Тарханов, Г. Н. Кехаушвілі, А. Н. Борисов, Л. А. Батуріна, І. В. Тьомкін, В. І. Петрушин, В. С. Шушарджан) в якості проявів лікувального і корекційного впливу цього виду арттерапії виділяються наступні:

- регулювання психовегетативних процесів, фізіологічних функцій організму;
- катарсис, регуляція психоемоційного стану;
- підвищення соціальної активності, оволодіння новими засобами емоційної експресії;
- полегшення засвоєння нових позитивних установок і форм поведінки, корекція комунікативної функції;
- активізація творчих проявів.

Якщо говорити про музикотерапію з точки зору її впливу на фізичну, емоційну та інтелектуальну сфери організму, то, оскільки музика є мовою невербальної комунікації, найбільший ефект досягається у впливі на почуття і настрої людини, послаблюючи негативні переживання в процесі їх катарсичної розрядки під впливом музики. Перевагами музикотерапії є:

- абсолютна нешкідливість;
- легкість і простота застосування;
- можливість контролю;

- зменшення необхідності застосування інших лікувальних методик, що мають більше навантаження і віднімають більше часу.

Дослідження показують, що на емоції людини найбільш сильний вплив роблять саме звукові подразники. Значна частина вчених вважають музикотерапію допоміжним засобом психотерапії, засобом специфічної підготовки пацієнтів до використання складних терапевтичних методів (С.С.Корсаков, І.М.Догель, І.Р.Тарханов).

У ході досліджень сучасною наукою про вплив музики на людський мозок було з'ясовано, що в ході історичного розвитку не було такого людського суспільства, яке могло обходитись без музики. Так, наприклад, філолог і педагог Георг Смерек дійшов висновку, що суспільство без музики не може бути справді гуманним, оскільки саме вона створює людину і сприяє формуванню певного культурного навколишнього середовища. Н.Роджерс висловлює думку, що музика здатна захистити сучасну людину від загрозливих руйнівних процесів в ході дисбалансу зовнішнього і внутрішнього світів.

Ряд авторів визначають музикотерапію як: системне використання музики для лікування фізіологічних і психосоціальних аспектів хвороби або розлади (В.Ю.Зав'ялов, Л.С.Брусіловський); засіб реабілітації, профілактики, підвищення резервних можливостей організму (Н.Галінська, А.Швабе); засіб оптимізації творчих сил, а також педагогічної та виховної роботи, зокрема в естетичному вихованні учнів, де впровадження її елементів буде сприяти самовираженню особистості школяра (почуттів, станів, настроїв) в різних звуках, мелодіях (О.Фурса, О.Отіч, В.Орлов); засіб збереження і зміцнення здоров'я учнів в освітньому процесі (О.Ю.Логінова, О.Єпішева).

Вчені в теорії, а практики на ділі підтвердили терапевтичний ефект музикотерапії. Музичні звуки здатні розсіювати больові відчуття і завдяки впливу звуків певного тону на кісткову провідність знижувати рівень больових і неприємних відчуттів. Активно використовується в медичній практиці здатність музики сповільнювати і врівноважувати хвилі мозку. В

оздоровчій практиці активно використовуються можливості музики для зняття м'язової напруги, підвищення рухливості і координації тіла. О.Ю.Логінова стверджує, що сучасна психологія визнає в музиці силу, яка активізує підсвідомість; в психосоматиці відомо її вплив на вегетативну нервову систему; соціальна психологія розглядає музику як засіб невербальної комунікації. Педагогіка ж здатна розглядати музичне навчання як засіб корекції проблемних сторін у розвитку дітей»[55].

Останнім часом методи музикотерапії активно застосовують у педагогіці як: засіб збереження психічного здоров'я дітей і профілактики емоційно-стресових станів; один із шляхів соціалізації та подолання комунікативних проблем; механізм стабілізації функціонального стану учнів.

Музикотерапія в цілому розвивається як інтегративна дисципліна на стику нейрофізіології, психології, рефлексології, музикознавства тощо. Вона все більше утверджується в статусі універсальної виховної системи, здатної оптимізувати процес особистісного розвитку людини в складних умовах сучасного суспільного життя.

Авторську концепцію педагогічної музикотерапії розробив В. Петрушин [35]. Його практичний досвід узагальнює вже відомі методики і має опору на сучасні наукові досягнення в цій галузі. Під впливом музики В.Петрушин стимулює учнів не лише до фізичного, а й до психологічного та інтелектуального одужання.

В праці Д.Кемпбела «Ефект Моцарта» зазначено, що саме в музиці В.Моцарта та композиторів епохи бароко є найбільше звуків потрібної частоти. Прослуховування такої музики ще діє, як «модельна вправа», що поліпшує симетричну організацію, пов'язану з вищими функціями півкуль мозку.

Наукові доробки Л.Брусиловського свідчать про те, що музика широко й успішно використовується в комплексній терапії. Він стверджує, що лікування музикою осіб, які страждають невротами та невротоподібними станами, надзвичайно корисні й мають зцілювальний ефект.

М.Поваляєва розглядає музикотерапію як метод корекції емоційних відхилень, страхів, рухових, мовних та поведінкових порушень, комунікативних навичок.

За визначенням К.Шваббе, музикотерапія є формою клініко-медичного лікування, яка за своєю суттю належить до галузі психотерапії, де діють специфічні діагностичні критерії її використання. В ній використовується музика в різних її формах. Під самим цим поняттям розуміють різні методи, що застосовуються для вирішення завдань лікування пацієнтів.

Музикотерапія є засобом оптимізації творчих зусиль учнів у навчально-виховній роботі вчителя музичного мистецтва. Вона утверджується в статусі універсальної виховної системи, здатної оптимізувати і активізувати процес особистісного розвитку людини в умовах сучасного суспільного життя і є методикою подолання різних психологічних труднощів у навчально-виховному процесі школи.

Найчастіше великі труднощі виникають в роботі з учнями підліткового віку. Вони обумовлені віковими особливостями школярів даного віку, для яких характерні: незібраність, неорганізованість, нестабільність настрою; почуття дорослості (ставлення до себе як до дорослого), загострене почуття власної гідності; прагнення до самостійності; боязкість і сором'язливість; агресивність і підвищена емоційність.

Е.Шпрангер, розглядаючи підлітковий вік, визначив головні новоутворення цього віку - відкриття «Я», виникнення рефлексії, усвідомлення своєї індивідуальності. У підлітковому віці особливо привабливими для дітей виступають форми діяльності, що вимагають активності й самостійності. Підлітки намагаються знайти і знаходять нові форми вирішення старих проблем.

Прагнення до самостійності загострює почуття власної гідності, яке нерідко спостерігається в учнів на уроках музичного мистецтва. Деякі підлітки, з числа сильних учнів, прагнуть відповідати лише на важкі запитання, їх ображає, якщо вчитель запитує у них щось просте, всім відоме.

Ця особливість дозволяє вчителю музичного мистецтва забезпечувати одну з головних умов для організації розвиваючої діяльності - знаходження її в зоні потенційного розвитку. Підліток відчуває себе дорослим і відчуває в собі сили для реалізації своїх уявлень про життя. Водночас він наштовхується на обмеження, які встановлює реальність з її правилами, обов'язками і завданнями. Це призводить до розчарування, яке навіть може гальмувати і блокувати поведінку підлітка. Цій проблемі необхідно приділяти велику увагу. В іншому випадку у молодій людини може погіршитись успішність, з'явитися зайва боязкість і труднощі в спілкуванні. Підліток починає для себе відкривати свій внутрішній світ. Складні переживання, пов'язані з новими відносинами, свої особисті якості, вчинки аналізуються ним із пристрасстю, що сприяє розвитку рефлексивних якостей. Агресія і сила для учнів підліткового віку є досить привабливими, в той час як механізм контролю розвинений ще слабо.

У підлітковому віці підвищена емоційна збудливість: психічна неврівноваженість, різка зміна настрою, дратівливість, тривожність, замкнутість. Все це ускладнює стосунки з оточуючими, призводить до конфліктів з однолітками та батьками.

Для вирішення вище означених проблем школярів даного вікового періоду досить ефективною методикою є музикотерапія. Перевагами педагогічної музикотерапії є: абсолютна нешкідливість; легкість і простота застосування; можливість контролю; висока ефективність.

За допомогою спеціально організованих за законами композиції звукових співвідношень, музика може успішно відображати і передавати: різні настрої: радість, бадьорість, зневіру, ніжність, впевненість, тривогу тощо; інтелектуальні та вольові процеси: рішучість, енергійність, стриманість, задуму, інертність, легковажність; узагальнені характеристики явищ дійсності: силу, легкість, тривалість, спрямованість, широту; різні характеристики рухів: швидкі, помірні, повільні, мляві, пружні, рвучкі, незграбні.

Як відомо, матеріал програм з музичного мистецтва в загально-освітніх навчальних закладах містить кращі зразки класичної вітчизняної та зарубіжної музики і музичного фольклору. На уроках музичного мистецтва в основній школі надзвичайно важливо враховувати загальний та індивідуальний настрій учнів і знаходити для «занурення» в музику твори, що торкаються серця кожного учня. Занурення в спеціальне музично-акустичне середовище зумовлюється найбільш глибокими цілями і завданнями педагогічної музикотерапії. Як відомо, ще великий російський педагог К.Д. Ушинський наполягав на думці, що медицина має стати педагогічною, виховуючою, а педагогіка - лікувальною. «Лікування душі дитини» - так можна назвати заняття музикотерапією, пов'язані із зануренням у світ звуків, що несуть в собі ідеали добра і краси.

Технологія занурення в музично-акустичне середовище ґрунтується на кількох принципах, а саме:

- 1) принцип урахування емоційного і фізичного стану учнів на момент уроку;
- 2) принцип «емоційної драматургії» (Е.Б. Абдуллін);
- 3) принцип поєднання вже відомого і нового;
- 4) принцип контрастного поєднання музичного матеріалу.

Принцип урахування емоційного і фізичного стану дітей на момент уроку є основою всього оздоровчого процесу за допомогою звуків. Цілюща дія музики на учня можлива лише тоді, коли вчитель уважно ставиться до ситуативних життєвих обставин, настрою класу і навіть до погоди того дня, коли відбувається урок. Психологічний комфорт, заспокоєння і гармонізація стосунків учня з оточуючими досягається за допомогою занурення в цілющий музичний простір з елементами релаксації. Відомий у музичній педагогіці принцип «емоційної драматургії» реалізується через відношення до уроку як до витвору мистецтва. Тобто, оскільки сприймання музичного твору передбачає декілька етапів, останнім з яких є художній наслідок, отже на уроці слід дотримуватись драматургії, спрямованої до катарсису -

художнього переживання, емоційного сплеску, потрясіння від спілкування з прекрасним. Принцип поєднання вже відомого і нового в музичній педагогіці також відомий давно. Побуває навіть думка, що щирий поціновувач насолоджується лише тією музикою, яку знає. Тому важливо в процесі музичного сприйняття чергувати новий і добре знайомий музичний матеріал.

Ефективний вплив засобів музикотерапії на емоційний розвиток учня підліткового віку досягається за рахунок трьох основних чинників психотерапевтичного впливу: фактору художньої експресії; фактору психотерапевтичних відносин і фактору інтерпретації вербального зворотного зв'язку. Музикотерапія може використовуватися вчителем як основний метод терапії так і допоміжний.

Для використання музикотерапії в роботі з підлітками не обов'язково навчати їх професійно співати або грати, чи змушувати вчити музичну грамоту - можна просто взяти будь-який музичний інструмент і з його допомогою спробувати виразити те, що відчуваєш. Мистецтву терапії належить роль природного провідника переживань. За допомогою творів музичного мистецтва підліток може навчитися не тільки висловлювати свої емоції, але й керувати ними, а для підліткового віку це особливо важливо. Таким чином, музикотерапія може застосовуватись як засіб психічної гармонізації розвитку учня підліткового віку.

Головною метою є естетичне самовираження підлітків, зняття емоційної напруги, усвідомлення радості життя. Використання музикотерапії на уроках музичного мистецтва відкриває ряд можливостей для розвитку як особистості підлітка в цілому, так і його емоційного розвитку зокрема.

Таким чином, музикотерапія являє собою сукупність прийомів і методів, спрямованих на розширення і збагачення спектру переживань і формування такого світогляду, яке допомагає людині бути здоровим і щасливим. Багаті почуття і високі думки є головною складовою цього виду психотерапії. Формування багатого емоційної сфери дитини досягається за рахунок залучення його до широкого кола музичних художніх переживань,

формування високого ладу думок. Музична терапія сприяє підвищенню естетичних потреб особистості, пізнанню себе і розвитку індивідуальних можливостей, вирішенню проблеми емоційної неврівноваженості, налагодженню міжособистісних стосунків, подоланню кризових моментів у житті.

Висновки до першого розділу

Підлітковий вік, із властивою йому кризою пубертатного періоду, вважається одним із найважчих у виховному відношенні. У зв'язку із входженням у нове соціальне середовище і перебудовою всієї соціальної ситуації розвитку підлітки відчують багато складнощів. При цьому і психологи, і педагоги відзначають, що велика частка труднощів, що перешкоджають нормальному ходу навчання і виховання дітей цього віку, пов'язана з їх емоційною нестійкістю. Наслідок - яскраві емоційно-поведінкові реакції, бунт, агресивні випадки, боротьба проти авторитетів, афективні спалахи.

Число складних підлітків з кожним роком не тільки не зменшується, а навпаки зростає. Водночас аналіз психологічної літератури виявляє практично повну відсутність психологічного забезпечення, необхідного для корекції поведінки підлітків з неблагополучними варіантами розвитку. Особливо це стосується молодшого підліткового віку.

У світлі останніх психолого-педагогічних досліджень, що констатують динаміку зростання тривожності, шкільної та соціальної дезадаптації учнів, виникає потреба пошуку додаткових засобів та методів впливу, якими змогли б скористатися вчителі в процесі класної та позакласної навчально-виховної роботи. Особливо це є актуальним з огляду на емоційний стан дітей та їх батьків, аналіз якого засвідчив, що:

44% батьків оцінюють свій емоційний стан як постійне роздратування - перебування на "межі зриву";

28% - як безрадісний, похмурий;

16% - як врівноважений, спокійний;

12% батьків оцінили свій стан як гарний, активний та радісний.

Доводиться констатувати, що стосунки в сім'ї є чи не основним джерелом тривожності учнів, то ж подібна атмосфера заважає переживанню почуття захищеності та стабільності, яке є необхідним для нормального емоційного самопочуття дитини та її подальшої самореалізації, особливо на такому важливому життєвому етапі, як підлітковий вік.

Аналіз психолого-педагогічної та спеціальної наукової літератури з досліджуваної проблеми свідчить про те, що в загальноосвітніх закладах відбувається процес становлення нового напрямку розвитку естетотерапії – педагогічного, що передбачає не пошук психічних розладів чи відхилень особистості, а розглядається, швидше, як різновид творчої діяльності з деяким «лікувальним ефектом» і полягає в певній «соціальній терапії» особистості та корекції стереотипів її поведінки засобами художньої творчості.

Серед безлічі психотерапевтичних шкіл і течій нами була вибрана естетотерапія, зокрема, музикотерапія. Аргументи на користь даного вибору: музикотерапія не має вікових обмежень, є відносно простим і одночасно ефективним засобом регулюючого психологічного впливу і, звичайно ж, тому, що дитинство і отрочество самим природним чином пов'язані з грою і творчістю.[21; 22]

РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ТЕРАПЕВТИЧНИХ ХУДОЖНЬО- ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Діагностика рівнів сформованості естетичної культури в учнів підліткового віку

Новий педагогічний напрямок розвитку арт-терапії передбачає не пошук психічних розладів чи відхилень особистості, а розглядається швидше як різновид творчої діяльності з деяким "лікувальним ефектом" і полягає у певній соціальній терапії особистості та корекції стереотипів її поведінки засобами художньої творчості. Художня творча діяльність вже є своєрідним арт-терапевтичним процесом і розглядається як надзвичайно делікатна можливість спостерігати за дитиною у процесі спонтанної творчості, наблизитися до розуміння її інтересів, цінностей, побачити її неповторність та внутрішній світ. Тут діагностичний і терапевтичний процеси протікають водночас завдяки захоплюючій спонтанній творчості, в результаті якої налагоджуються емоційні, довірливі комунікативні контакти між дорослим та дитиною.

Експериментально-дослідна робота відбулась на базі Вінницької фізико-математичної гімназії №17 поетапно шляхом проведення констатувального та формувального експериментів. В експерименті взяли участь 57 учнів (28 учнів 6-Б (експериментальний клас) та 29 учнів 6-В (контрольний клас)).

Констатувальний експеримент ставив за мету: по-перше, встановити рівень сформованості естетичної культури в учнів підліткового віку; по-друге, провести діагностику психічного та емоційного стану учнів.

Ми виходили з того, що мистецтво як специфічно-художня форма відображення світу неодноразово виступало як засіб гармонізації душевного стану людини, як засіб пізнання внутрішнього світу дитини. В свою чергу, терапевтичні художньо-педагогічні технології (як свідчить досвід) позитивно

впливають на формування і розвиток естетичного начала в дитині: її естетичних потреб, інтересів, смаків тощо. В основу першого етапу експерименту було покладено критеріальний підхід. Ми виділили такі критерії:

- художньо-естетична вихованість;
- емоційна стабільність, що повинна відобразитися у загальному настрої роботи;
- рівень самооцінки.

Художньо-естетична вихованість – це найвища форма естетичного ставлення людини до мистецтва і дійсності. Вона передбачає наявність у школярів емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та вміння застосовувати його у власній поведінці, що проявляється у здатності емоційно переживати художній образ, схильності до творчої діяльності.

Показниками художньо-естетичної вихованості ми вважаємо наступні:

- прагнення до самостійної художньо-естетичної діяльності;
- адекватність реагування на мистецький твір тощо.

Емоційна стабільність характеризується стійкістю щодо зовнішніх впливів, нейротизм - високою реактивністю на зовнішні впливи. Емоційність характеризує особливості виникнення, перебігу і припинення різноманітних почуттів, афектів, настроїв.

Основними характеристиками емоційності є вразливість, імпульсивність, емоційна лабільність, напруження, домінуючий емоційний статус (тривожність, страх, фрустрація, радість, гнів тощо).

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей. Самооцінка має комплексний характер, оскільки розповсюджується на різні прояви особистості – інтелект, зовнішні дані, успішність у спілкуванні тощо. Вона також є динамічною, оскільки може змінюватись упродовж життя.

Залежно від того, як самооцінка, що має суб`єктивний характер, співвідноситься з реальними проявами людини, вона поділяється на види:

- адекватна – та, що відповідає реальності
- неадекватна (завищена, занижена) – коли людина себе неправильно оцінює.

На основі розроблених критеріїв нами були сформульовані якісні характеристики рівнів сформованості художнього смаку у молодших школярів. Ми виділили три рівні розвитку естетичної вихованості та активного ставлення учнів до художнього мистецтва:

- високий рівень;
- середній рівень;
- низький рівень.

До високого рівня було віднесено учнів, у яких була наявна здатність збагнути і виразити власне ставлення до твору мистецтва; здатність зрозуміти і використати норми мовної грамотності для вираження емоційного стану; розвинута здібність до естетичного переживання.

До середнього рівня умовно віднесені учні, для яких характерне вибіркоче сприйняття творів мистецтва (тобто нечітке розуміння авторського задуму, потреба у спілкуванні лише з найбільш популярними та широко відомими творами мистецтва).

Для учнів низького рівня характерне однобічне захоплення одним із видів мистецтва, відсутність розуміння авторського задуму та емоційної оцінки твору, непереконливість у вираженні власної думки.

З метою визначення стану художньо-естетичної вихованості учням було запропоновано дати відповіді на питання анкети: (Див. Дод. 1)

Аналізуючи результати анкетування, ми дійшли висновку, що більшість учнів як 6-Б (експериментального), так і 6-В (контрольного) класів мають достатні знання в галузі мистецтва, орієнтуються у видах мистецтва, але ці знання вони здебільшого отримують у школі на уроках музичного мистецтва, образотворчого мистецтва та літератури. Переважна більшість учнів серед видів мистецтва назвала: музику, кінематограф. Це пояснюється тим, що дані види мистецтва найбільш популярні і пропагуються різними засобами

масової інформації. Варто зазначити, що порівнюючи відповіді учнів на питання №1, 2, ми виявили, що учні знають набагато більшу кількість виконавців та композиторів сучасної музики, ніж класичної. Крім того, улюбленими композиторами у дітей виявились ті, твори яких вони вчили на уроках музичного мистецтва, тобто на питання №4 учні дали багато однакових відповідей, що свідчить про відсутність вибірковості в уподобаннях.

Засмутив той факт, що незначна кількість учнів назвала серед улюблених видів мистецтва художню літературу. Причиною цьому є те, що сьогодні значно знизився інтерес до читання взагалі і зокрема до художньої літератури. Учні підліткового віку все більше часу відводять спілкуванню в інтернеті.

На жаль, не отримує належної уваги і театр. Це пояснити можна тим, що театральні вистави, які відвідують учні, часто не відповідають інтересам і потребам учнів. Найулюбленіший вид мистецтва у підлітків – кіно. І це цілком зрозуміло, оскільки кінематограф – найвидовищніший вид мистецтва, де діти можуть побачити своїх улюблених героїв книг, перенестися у захоплюючий світ подорожей тощо. Прихильники кіномистецтва мотивували своє захоплення тим, що кіно передає яскраві візуальні образи і володіє найсучаснішими засобами комп'ютерної графіки.

На третє питання анкети всі учні відповіли, що люблять слухати музику, тому що вона «допомагає», «допомагає робити уроки». Переважна більшість з них любить слухати розважальну, легку музику. Серед улюблених виконавців були названі: Настя і Потап, учасники телевізійних проектів «Х-фактор» та «Голос Країни». Це пояснюється тим, що основний вільний час діти проводять біля телевізору, який пропагує, на жаль, розважальну і почасти неякісну музичну продукцію. Лише 4% учнів віддали перевагу класичній музиці, оскільки вони навчаються в музичних школах та школах мистецтв і отримують цікаву і змістовну інформацію про класичних композиторів та їх творчість.

Серед улюблених композиторів переважна кількість учнів назвали П.І. Чайковського, Л.Бетховена, Ф.Шопена та інших, з творами яких діти знайомились на уроках музичного мистецтва.

Запитання №5,6 виявились найбільш складними для школярів – вони не змогли вказати більше, ніж два прізвища відомих художників. Лише 1% учнів назвали імена відомих художників. Ними виявились учні, які навчаються в художній школі і отримують детальну інформацію про творчість того чи іншого художника. Серед імен згадувались: І.Левітан, Рембрандт, Деонардо да Вінчі та ін. У даних дітей вдома підтримується і виховується батьками інтерес та любов до живопису і є альбоми з репродукціями картин художників.

Досліджуючи пізнавальні інтереси підлітків до мистецтва виявилось, що у середовищі учнів простежується самостійний потяг до різних видів художньо-естетичної діяльності: малювання (18%), музичної діяльності (32%), танцювально-рухової діяльності (23%). Спостерігається переключення на такі види діяльності як комп'ютерні ігри (72%), перегляд телевізійних програм (11%), рухливі ігри на свіжому повітрі (17%) та прогулянки по місту чи парку (14%). Не дивлячись на зацікавленість певної частини учнів художньо-естетичною діяльністю, як улюблений предмет музичне мистецтво обрали 36% учнів.

Лише 8% учнів відвідують музеї та виставки, а лекції-концерти, які проводяться у філармонії не викликають особливого інтересу у школярів. Набагато частіше дозвілля проводять у різних кафе. Слід зазначити, що більшість батьків не залучають дітей до спілкування з мистецтвом. Дуже рідко хто з батьків займається разом з дітьми художньо-творчою діяльністю – співають, грають на музичних інструментах, малюють, тощо. Своє дозвілля батьки з дітьми частіше проводять пасивно, біля екрана телевізора, комп'ютера – 82%.

Аналіз отриманих результатів дає змогу виявити очевидні прогалини в художньо-естетичній вихованості учнів. Як видно, їх інтереси до кіно,

телебачення започатковані доступністю та широкою популярністю цих видів мистецтв. Та слід сказати, що за межею інтересів майже всіх школярів залишені види мистецтв, які мають значний вплив на особистість (художня література, театр, архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво, дизайн тощо), тобто ті види художньої творчості, які не входять до навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів.

У ході проведення констатувального педагогічного експерименту нами були використані групові форми арт-терапевтичної роботи, які ставили за мету:

- діагностику психічного та емоційного стану учнів;
- діагностику особистісних цінностей учнів;
- вивчення міжособистісних зв'язків у класі;
- створення арт-терапевтичного простору, що сприяв би реалізації творчого потенціалу учнів, їх саморозкриттю, самопізнанню та становлення дружнього класного колективу.

Для цього ми застосували арт-терапевтичну техніку **"Галактика класу"**.

Робота проводиться у 2 етапи. З метою поступового залучення дітей до групових форм арт-терапевтичної роботи на 1-му етапі використовувалась парна, на 2-му - групова форми роботи.

Перший етап: для психологічного розігріву ми використали елемент спрямованої візуалізації:

— Прошу сісти зручніше, розслабитися, можете заплющити очки... Тепер глибоко вдихнемо — видихнемо. Ще раз. Спробуйте уявити себе, наприклад чарівниками. Чарівниками, яким до Снаги створити все, що завгодно. Навіть, наприклад, справжню планету. Якби ви отримали можливість створити свою власну планету, якою вона була, планета вашої мрії — велика чи маленька? Якої форми? Що знаходиться на вашій планеті? Які рослини прикрашають її поверхню? Хто населяє вашу планету?

Вслухайтесь звуки, що наповнюють вашу планету. Відчуйте легенький доторк космічного вітерця, що приніс нам незвичні пахоці з вашої планети.

— А тепер знову повільно глибоко вдихнемо, затримаємо трішки подих — і видихнули. Ще раз глибоко вдихнули— видихнули. Можете розплющити очі. Зараз я пропоную вам ще деякий час побути в ролі Чарівників і за допомогою своїх Чарівних кольорових олівців і паперу створити нову галактику — Галактику Нашого Класу. У своїх мріях кожен із вас побачив свою планету і, напевно, всі вони були несхожими одна на одну.

Працювати ми будемо сьогодні парами, тож вашим завданням буде створити одну, спільну на двох, планету. Та робити це доведеться нам у повній тиші, не розмовляючи, не сперечаючись, щоб злий космічний чаклун не здогадався про створення нової галактики і не перешкоди в нам. Давайте спробуємо почути один одного не за допомогою вушок, а за допомогою наших сердечок, а вони, скажу вам по секрету, значно краще зможуть розповісти про наші почуття та бажання, аніж будь-які слова. Тільки давайте домовимось, що ми будемо поважати почуття один одного, гаразд? Тоді — починаємо!

Для даного етапу заняття була обрана парна форма роботи, у ході якої на стандартних аркушах паперу А4 потрібно зобразити "свої планети". Складність роботи полягала в тому, щоб, не використовуючи вербальних засобів комунікації, дійти згоди стосовно форми, розміру, розташування та кольорового забарвлення планети. Після закінчення роботи кожному із учасників арт-терапевтичного процесу за бажанням ми надали можливість розповісти про свої враження від роботи, що хотілося передати у малюнку і наскільки це вдалося. Результати наших досліджень показали, що більша частина учнів переважно намагалися зобразити реальні, наприклад, Землю Нептун, Марс. Можливо, це пов'язано з тим, що учні прагнули зобразити саме тут планету, яка для них є найріднішим місцем у всій галактиці. Проте все ж таки деякі учні перенесли на папір образи планет своєї мрії чи планети майбутнього.

Другий етап — колективна робота зі створення групової композиції "Галактика класу".

Для роботи необхідно було склеїти в одне полотнище 2 аркуші ватману, на якому і буде створена Галактика. Учні довільно розділились на робочі групи: одні вирізали та наклеювали намальовані раніше планети, інші — оформлювали заголовок та зафарбували загальний фон зоряного неба. Під час експериментальної апробації техніки в учнів виникло бажання "засіяти" небо яскравими світилами — і на полотнищі з'явилися "зорі".

На заздалегідь заготовлених шаблонах ми записали назви планет. Нашу увагу привернули назви планети: 1-а пара учнів назвала свою планету, склавши перші склади своїх імен — Маол (Маша+Олексій); інша пара, мріючи, напевне, про довгоочікуване літо та смачні кавуни, зобразила планету у вигляді половинки кавуна та назвала її "Супер кавунчик"; деякі планети були названі на честь героїв популярних фільмів — Аватар, Лілі; а деякі просто використали відомі їм назви — Земля, Нептун та Уран.

Спостереження за стосунками учнів у ході виконання композиції, за їх настроєм, психічним та емоційним станом, дозволило констатувати ефективність використання художньо-терапевтичних методів та форм роботи у виховному процесі, оскільки використання парної та групової форм арт-терапевтичної роботи сприяло вивченню міжособистісних зв'язків у класі, а використання форм колективної художньо-творчої взаємодії сприяло виникненню невимушеної, доброзичливої атмосфери, становлення дружнього класного колективу та формуванню дружніх, здорових стосунків між дітьми в ході виконання спільного творчого завдання, налаштовувало учнів на подальшу творчу роботу, реалізацію їх творчого потенціалу, саморозкриття та самопізнання.

З метою визначення рівня самооцінки учнів ми застосували метод спрямованої візуалізації, оскільки його використання допомогло в процесі спонтанної дитячої творчості прочинити двері у внутрішній світ дитини, відчути його своєрідність. Неповторність, визначити психічний та емоційний

стан, сприятливість соціального оточення, приховані комплекси, страхи чи проблеми. Для цього ми використали техніку В. Окландер «Трояндовий кущ» (див. Дод.2)

Для отримання відповідей на поставлені запитання ми використали процедуру інтерпретації продуктів дитячої спонтанної творчості.

Отже, на **I етапі** - *констатувальному* - ми лише фіксували найперші загальні враження (як емоційні, так і естетичні), що виникли після розгляду роботи. Які почуття викликають у вас зображені кущі? А їх оточення? Наскільки сприятливе воно для зростання куща? Чи достатньо наш кущ отримує сонця, тепла, догляду та турботи? Чи не обмежують його свободу інші рослини, паркани чи скелі? Чи не присутні в роботі інтонації самотності та відчаю? Перший погляд на результати такої спонтанної творчості дав відповіді на більшість із цих питань.

II етап – *виявлення та оцінювання ключових елементів роботи*. Багаторазове використання даної техніки з учнями, обговорення їх почуттів та емоцій, що виникали у ході роботи, дозволили нам виділити ряд ключових елементів та визначити їх можливе змістове навантаження:

- *розмір куща та його розміщення* на аркуші свідчить про рівень самооцінки дитини, оскільки аркуш можна умовно розподілити на три частини – середню, нижню та верхню, кожна з яких символізує нормальну (адекватну) самооцінку, занижену (невпевненість у собі, нерішучість, деяка байдужість до свого становища в оточуючому соціумі, безініціативність) та завищену (незадоволеність своїм становищем у соціумі, претензія на визнання, прагнення самоствердження) самооцінку;

- наявність *квітів*, їх форма та забарвлення – своєрідна характеристика особистості: велика кількість квітів різної форми та кольору свідчили про велику внутрішню енергію особистості, різноплановість її інтересів, нестандартність мислення;

- наявність *шипів* - свідчила, що в серцях їх авторів живе страх чи образа на оточуючий світ, що нерідко у відповідь викликає недовіру чи агресію;

- *коріння, земля* зазвичай свідчать, наскільки комфортно (легко чи важко) рости «кущу» у своєму середовищі, адже є різниця, де пускати коріння – на м'якому ґрунті, кам'яній скелі чи спекотній пустелі;

- *місцезнаходження куща* – ліс, галявина, сад, будинок – не лише вказує на оточення автора роботи, а й засвідчує його ставлення до нього (прив'язаність, комфорт або навпаки сум, пригнічення та прагнення вирватись);

- наявність *людей чи тварин* вказувало на потребу у спілкуванні, теплі, любові та свідчило про існування близьких, дорогих людей: фігури людей символізують переважно турботу та догляд (зазвичай це образи батьків, бабусь чи дідусів), а тварини, птахи тощо – вірних та щирих друзів;

- *інші рослини* – автор немов зображає себе в соціумі: «ось я , а ось інші» або « я разом з іншими»; наявність великого дерева біля куща зазвичай символізує батьківську опіку;

- *сонце* – задоволення, емоційна стабільність та самодостатність автора роботи;

- *похмурі чи низько нависаючі над кущем хмари* свідчили про тривожність, негаразди та проблеми;

- *лійка* – за свідченням авторів робіт, вказувала на догляд, турботу та піклування про них;

- *дорога, вода*– нестримний пошук, розвиток, рух вперед.

Використання техніки «Трояндовий кущ» дозволило нам дослідити емоційну атмосферу та психолого-педагогічний потенціал найближчого соціального оточення дитини – сім'ї, стосунки із членами родини та індивідуальні особливості учнів. (див. Дод.2)

У ході констатувального експерименту в 6-х класах були отримані наступні результати:

Таб.1

Рівні	Критерії					
	Художньо-естетична вихованість		Емоційна стабільність		Рівень самооцінки	
	6-Б (експ.)	6-В (контр.)	6-Б (експ.)	6-В (контр.)	6-Б (експ.)	6-В (контр.)
Високий	12%	11%	14%	18%	9%	13%
Середній	56%	54%	51%	46%	60%	58%
Низький	32%	35%	35%	36%	31%	29%

Аналіз результатів констатувального експерименту засвідчив, що сьогодні у школярів помічається підвищення інтересу до музичного мистецтва, особливо сучасної музики. Немає сумніву, що сучасному школяреві для повноцінного розвитку музичної культури необхідне повне розширення естетичного та культурного світогляду, виховання естетичного смаку, проведення корекційно-розвивальної роботи з учнями-підлітками.

Експеримент довів, що для подолання суперечності між можливостями учнів підліткового віку у сформованості художньо-естетичної вихованості та активного ставлення до мистецтва та існуючим рівнем показників за даними критеріями, необхідно широко використовувати кращі зразки світової художньої культури, інтегрувати їх на уроках музичного мистецтва, використовуючи сучасні терапевтичні художньо-педагогічні технології.

2.2. Методика естетичного виховання учнів підліткового віку засобами терапевтичних художньо-педагогічних технологій на уроках музичного мистецтва

Наступний етап експериментально-дослідної роботи полягав в організації та здійсненні формувального педагогічного експерименту, у ході якого нами були використані ряд терапевтичних художньо-педагогічних технологій, зокрема:

- музикотерапія (активне і пасивне слухання музики, індивідуальний, ансамблевий і хоровий спів);
- арт-терапія (малювання або використання кольорів у різних видах музичної навчальної діяльності),
- імаготерапія («проживання образу»);
- евритмія (логоритмічна пластика, сольний або колективний танок-імпровізація під музику);
- театротерапія або драмотерапія (ігрові або пластичні дії - рухи, пантоміма).

Інтегровані уроки мають значні резерви щодо регуляції і саморегуляції психофізіологічного стану учнів. На уроках ми керувались тим, що колір і звук - це жива енергія, а високохудожні твори мають значний енергетичний потенціал.

У ході *формувального педагогічного експерименту* на уроках музичного мистецтва ми використовували такі методики і напрямки музикотерапії як:

1. Логоритміка

Логоритмічна гімнастика є однією з форм активного відпочинку, найбільш сприятливого для зняття напруги після довгого сидіння. Короткочасні фізичні вправи під музику, викликаючи порушення інших відділів мозку, посилюють кровообіг і створюють сприятливі умови відпочинку для раніше порушених відділів. Після такого короткочасного активного відпочинку увага учнів підвищувалася, а сприйняття навчального матеріалу поліпшувалося. Логоритмічні вправи були об'єднані в комплекси

розвиваючих вправ, які виконувалися в положенні сидячи і стоячи. У них були задіяні всі групи м'язів - як шийного відділу, плечового поясу, так і м'язи спини і ніг; деякі вправи були спрямовані на зміцнення черевного преса.

Виконуючи вправу зі співом, учні навчалися виразності, вмінню розподілити дихання і координувати його з мовленнєвою фразою, у них розвивалося ритмічне чуття і музичний слух. Для отримання найбільшої ефективності ми включали ці вправи для музикування та малювання образів. Активізуючи в цілому організм учнів, сприяли поліпшенню їх фізичного здоров'я.

2. Ритмотерапія

Танець, міміка і жест, як і музика, є одним з найдавніших способів вираження почуттів і переживань. Музично-ритмічні вправи виконували релаксаційну функцію, допомагали досягти емоційної розрядки, зняти розумове перевантаження і втому. Ритм, який диктує музика, знімає нервову напругу, покращуючи тим самим мову учнів. Рух і танець, крім того, що зняв нервово-психічну напругу, допоміг учням швидко і легко встановлювати дружні зв'язки, а це також дало певний терапевтичний ефект.

3. Фольклорна музикотерапія

Пісенний фольклор - це природна система інтегративної музикотерапії, що включає в себе роботу над звуком, музикою, рухом, драмою, малюнком, кольором і несе в собі приховані інструкції щодо збереження цілісності людської особистості.

Використання фольклору на уроках музичного мистецтва передбачало органічне поєднання найрізноманітніших видів діяльності, що було обумовлено педагогічними умовами його пізнання. У центрі нашої уваги була музична діяльність: виконавська, творча і слухацька. Робота проводилася з урахуванням вікових особливостей учнів: їх рухливості, вразливості, образності мислення, інтересу до навчальної діяльності.

У народних дитячих піснях особливо помітний безпосередній зв'язок з мовним інтонуванням. Завдяки природності і органічності народних поспівок досить швидко налагодилася координація голосу і слуху, що негайно позначилося на точності інтонування. Зміна ритмів, різні за характером малюнку танці, автентичні рухи, які супроводжували практично кожну пісню, несли в собі терапевтичний заряд величезної сили. Діяльність, побудована на принципах фольклорної творчості, розвивала емоційно-чуттєву сферу, художньо-образне асоціативне мислення, фантазію, дозволила активізувати різні творчі прояви дітей, в тому числі й інсценування українських народних пісень.

4. Музично-раціональна психотерапія

Музично-раціональна психотерапія, використана нами на уроках музичного мистецтва була спрямована на розширення і збагачення секторів доступних школяреві переживань і формування світогляду, яке допомогло б йому бути здоровим і щасливим. У передбачуваному підході об'єднувались естетотерапія - лікування красою і музикотерапія - лікування музикою. Ми використали спеціальні дихальні вправи, ритмічні рухи і танці, перегляд слайдів з красивими картинками природи і шедеврів світового живопису, уважно прослуховували музичні твори.

Безсумнівний інтерес в учнів викликали спеціальні свідомі формули музичного самонавіювання, а також пісні, які позитивно вплинули на світовідчуття учня:

- формули психологічної стійкості («Не дивлячись на мої неприємності», «Тільки сміятися»);
- формули розслаблення і заспокоєння («Пальці рук моїх спокійні і розслаблені»);
- формули захисту від неспокою і поганих думок («Якщо ти хочеш бути спокійним»);
- формули позитивних думок («Починається мій новий день»);

- формули підвищення самооцінки і позитивного сприйняття оточуючих («Я хороший, ти - хороший»);
- формули здоров'я (при серцево-судинних захворюваннях, при захворюванні внутрішніх органів);
- формули радості («Я в хорошому настрої», «Ой, як нам весело!»).

Можливо, ці формули в художньому відношенні не є вершиною естетичної досконалості, оскільки головною метою при їх створенні було вирішення поставлених нами завдань.

5. Терапія творчістю

Творчість вимагала від учнів координації всіх моральних сил, і цей сплеск активності благотворно діяв на їх психіку, а отже, і на його фізичне здоров'я. Виконання творчих завдань на уроках музичного було одним із найбільш ефективних прийомів оптимізації психічного стану школярів. Творчі завдання були спрямовані на розширення репертуару доступних учням емоційних переживань. Для цього кожен із учнів складав власну мелодію, яка відповідала заданому образу:

- мелодизації власних імен;
- мелодизації емоційно забарвлених станів («Яка удача, яка радість!», «Мені так спокійно і добре»);
- мелодизації природних явищ («Літній дощ», «Осінній дощ», «Схід сонця», «Пісенька веселого струмка»).

Такі творчі завдання виконувались як індивідуально, так і колективно. Наприклад, імпровізації на наступні теми: «Наш клас», «Яка сьогодні погода?» (по ланцюжку). Школярі вчилися тому, що кожне переживання, будь який рух може бути вираженим безпосередньо в звуках вокальної імпровізації, яка відображає його ставлення до різних подій життя.

У процесі музичної творчості відбувалося більш повне пізнання учнем самого себе, своїх здібностей, формувалися навички невербального, чуттєвого контакту з навколишнім світом.

6. Шумовий оркестр

Елементарне музикування було тією формою, яка дозволила грати багатопланово: грати на інструментах, грати один з одним, розігруючи сюжети пісень.

До ігор на основі одномоментних імітацій ми віднесли ігри голосом, які дозволили учням досліджувати багаті колористичні можливості людського голосу. Голоси дітей використовувалися подібно інструментальним тембрам для різних ігор, створювалися різні звукові ефекти за участю мови, губ, м'язів гортані, щік: свист, шипіння, кряхтіння, цокання, зітхання, видихи, вигуки - їх величезний арсенал з перших же уроків створили активний «інструментальний» словник учня. Ці імітації сприяли розвитку звуковисотного і ритмічного слуху, почуття форми, активності уваги, швидкості реакції, пам'яті.

7. Музикомалювання

Музика у поєднанні з образотворчою діяльністю дозволила заглянути в психіку учня і простежити за станом його здоров'я і збагнути чи відбулися позитивні зміни у його розвитку. Для цього відбувалося поєднання музичних образів з художніми. Вплив музики з метою зняття стану афекту, сприянню катарсису та реалізації себе в творчості відбувалося безпосередньо під час малювання. Для створення будь-якого художнього образу у власних роботах звучали музичні твори на стимуляцію емоційно-образних уявлень та активізацію творчих здібностей учнів. На етапі учні малювали кольоровими олівцями та фарбами, користувалися фломастерами та кульковими ручками як засобом для графічного відображення ритму музики.

2.3. Проведення естетичної корекційно-розвивальної роботи з учнями підліткового віку засобами музикотерапії

За допомогою комплексних емоціогенних технологій ми стимулювали різні форми самовираження учнів, розвивали здібності до невербальної

комунікації (міміку, пантоміміку, «музику жестів і рухів — пластичне інтонування»), коригували психічні стани, сприяли релаксації, здійснювали профілактику зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я учнів.

На одному з уроків музичного мистецтва нами була проведена корекційна робота з учнями, яких спіткала важка життєва ситуація. Метою уроку було підвищення стресостійкості учнів. Ми ставили такі завдання:

- освітні: навчити навичкам регулювання емоційного стану, сформувати стресостійкість, конфронтацію з життєвими проблемами, сформувати нові способи емоційної експресії, сформувати нові життєві установки;
- розвиваючі: розвинути самосвідомість, підвищити самооцінку;
- виховні: виховувати почуття впевненості в собі, стійкість у невдачах, соціальну активність.

Для забезпечення ефекту нами були використані такі матеріали, як от: дитячі музичні інструменти, аудіозаписи творів класичної музики, кольорові олівці, альбомні аркуші.

З метою зниження психоемоційної напруги, зняття м'язової скутості, поліпшення атмосфери в класі, встановлення міжособистісних відносин дітей у класі ми провели ігри на дихання:

1. Тонізуюче дихання.

Інструкція: повільно вдих в живіт, груди і бронхи, поступово піднімаються лікті, кисті вільно звисають. Далі сильний видих на склад «ха», кисті від рівня обличчя розвертаються і кидаються вгору, потім руки опускаються.

2. Зняття м'язової скутості на рівні горла і шиї.

Інструкція: вдих одночасно через ніс і рот, потім співати, пробурмотіти будь-яку мелодію на видиху через ніс, нижня щелепа при цьому опущена. На завершення, можна акцентувати видих, виштовхуючи решту повітря м'язами живота.

3. Розслаблення м'язів обличчя і голови.

Інструкція: вправа побудована на імітації тривалого фиркання коня. При видиху через рот потрібно постаратися розслабити всі м'язи обличчя, щоб вони вільно вібрували під впливом повітря, яке вільно проходить.

4. Розслаблююче дихання.

Інструкція: уявити перед собою великий і красивий букет квітів і вдихати уявний аромат.

Також на уроці ми використали антистресові ігри.

Гра «Асоціації».

Мета: Розвиток самосвідомості, усвідомлення власних переживань, підвищення впевненості в собі.

Дітям пропонувалось прослухати спеціально підібраний музичний твір, а потім обговорити власні переживання, спогади, думки, асоціації, фантазії, що виникали у них у ході прослуховування.

Гра «Малювання під музику».

Мета: екстеріоризація емоцій і почуттів, самовираження, формування навичок саморегуляції, підвищення впевненості в собі, підвищення стійкості до стресу, зниження психоемоційної напруги.

Учні малювали під класичну або релаксаційну музику. Далі відбувалось обговорення малюнків.

Гра «Вгадай емоцію».

Мета: розвиток емоційної сфери, встановлення міжособистісних відносин дітей у класі.

Учням пропонувалося постаратися зрозуміти, у кого з однокласників емоційний стан більшою мірою відповідає даному музичного твору.

Гра «Музичне спілкування».

Мета: розвиток комунікативних навичок, поліпшення атмосфери в класі, встановлення міжособистісних відносин дітей у класі.

У ході гри було використано найпростіші музичні інструменти. Учням пропонувалося висловити свої почуття або провести діалог з ким-небудь із класу за допомогою вибраних музичних інструментів.

Гра «Авторська пісня».

Мета: розвиток самосвідомості.

Учні створювали пісню з використанням прийому сінквейн – п'ятистрофічної віршованої форми.

Перший рядок - тема сінквейна, містить в собі одне слово (зазвичай іменник або займенник), яке позначає об'єкт або предмет, про який піде мова.

Другий рядок - два слова (найчастіше прикметники або причастя), вони дають опис ознак і властивостей обраного в сінквейні предмета або об'єкта.

Третій рядок - утворений трьома дієсловами або дієсловами, що описують характерні дії об'єкта.

Четвертий рядок - фраза з чотирьох слів, що виражає особисте ставлення автора сінквейна до описуваного предмету або об'єкту.

П'ятий рядок - одне слово-резюме, що характеризує сутність предмета або об'єкта.

Чітке дотримання правил написання сінквейна було не обов'язковим. Наприклад, для поліпшення тексту в четвертому рядку можна було використовувати три або п'ять слів, а в п'ятому рядку - два слова. Можливими були варіанти використання й інших частин мови.

На уроці застосовувалася *рефлексія*.

Діти відповідали на питання: Що сподобалось? Що не сподобалось? Що було найскладнішим?

Підсилити ефект музикотерапії можна за допомогою ароматерапії, дихальних і рухових вправ, залучення живопису, поезії, танцю, кольоротерапії. Вільне малювання під певну музику допомагає виразити почуття через малюнок, танець - рухами, аромати трав допоможуть оздоровитись, а поетичне і колірне сприйняття набагато підсилить вплив музики на психофізіологічний стан дитини. Дуже важливо, щоб музичний твір подобався учням, сприймався ними, тільки в цьому випадку музикотерапія “запрацює” і принесе позитивні результати.

На уроках музичного мистецтва ми застосовували широкий діапазон естетотерапевтичних вправ, як от:

- «Кольорова музика» (завдання: після слухання музики виразити настрій у вигляді безпредметної композиції з кольорових ліній і плям);
- «Слухаю себе» (завдання: під час сприйняття музики із заплющеними очима «прислухатися» до власних відчуттів, емоцій, потім спробувати за допомогою рефлексії уявити цей стан і передати у вигляді образу — словесного, пантомімічного, візуального);
- «Оживи картину» (завдання: представити себе героєм картини, передати жестами й рухами характер спілкування з персонажами, добрати відповідні вокальні інтонації);
- «Мімічний образ» (завдання: «прочитати» настрій героя на картині, відобразити його на власному обличчі, створити піктограму настрою);
- «Пантоміма- імпровізація» (завдання: створити пластичний руховий образ персонажа пісні, програмної музичної п'єси, картини, скульптури);
- «Дерево-фантазія» (завдання: передати настрої контрастних музичних творів за допомогою застиглих поз- образів: «плакуча верба», «веселий клен», «струнка тополя», «кремезний дуб», «ніжна берізка»).

Незважаючи на визнання поліфункціональності художньої творчості на рівні теорії та існування надзвичайно широкого спектра можливостей її впливу на досягнення істини, які належать до сфери духовно-душевних здібностей і потреб людини, мистецтво має стати відкритою образною моделлю входження у світ, і не лише завдяки його пізнанню, але й індивідуальному «переживанню» і «проживанню», внаслідок чого посилюється духовно-енергетичний потенціал і активізується духовно-рефлексивна творчість особистості. У внутрішньому «духовному середовищі» людина, яка сприймає твір, «вичерпує» ціннісний смисл художнього образу і створює власний образ-концепт.

У ході *формуального* експерименту ми використали адаптованими методиками В.Зав'ялова, В.Петрушина:

- 1) з метою ефективного впливу, перш за все, ми настроїли і підготували клас для зустрічі з музикою: учням було запропоновано зручно сісти, розслабитись і зосередитись на уважному сприйманні музики, не відволікаючись при цьому на будь-які другорядні справи;
- 2) створили установку на “музичні переживання” і готовність учнів “на переключення із зовнішнього сприйняття на внутрішнє” під впливом музичного твору;
- 3) на уроках використовували не більше трьох музичних творів або закінчених музичних тем, що застосовувалися відповідно до “емоційного портрету класу”: перший музичний твір формував певну атмосферу уроку(з метою налагодження контакту з учнями); другий – динамічний за змістом, стимулював емоційний стан і спрямовував на комунікацію між учнями; третій – заспокоюючий або енергійний, знімав напругу спілкування, створював атмосферу спокою або надавав заряд бадьорості, мажорності, оптимізму;
- 4) підбирали “правильну” музику для релаксації як метод самопомоги. Це були звуки природи чи спеціальна музика (Ф.Шуберт. “Аве Марія”, Ф.Ліст. Ноктюрн №3 “Мрії кохання”, К.Сен-Санс. “Лебідь”);
- 5) грою однакової мелодії на різних інструментах група або клас поступово включались у спільний єдиний ритм, що було важливо для створення взаємоповаги і взаємодовіри;
- б) такі види музикотерапії, як інструментальна, вокальна, рухова імпровізація, дозволили виражати спонтанні почуття. Головними тут були природність і зіткнення з власним "Я" через музичне вираження звуків. При співі як частини музикотерапії учні чули себе, відчували власну наповненість через “уявлення себе частинкою моря, що у спокійному стані, яке заповнює зсередини”(В.Зав'ялов). Починали вправи з мовчання, зосередження на своєму внутрішньому голосі, потім тихесенько співали про себе і тільки згодом дали звуку пролитися... Для учнів було важливим не

оцінювати рівень виконання, не слухати себе вухами, а слухати внутрішнім слухом;

7) прослуховування музики, заздалегідь підбраної і придатної для конкретних випадків, як метод естетично-емоційного споглядання, з наступним її обговоренням у групі, мало додатковий соціально-психологічний ефект, сприяло музичному тренінгу чутливості для вироблення здатності бачити прояви і відзвуки життя в музиці.

Таким чином, підсумовуючи викладене, ми стверджуємо, що *музикотерапія* є позитивним чинником становлення й розвитку гармонійної особистості через вплив на:

- емоційно-почуттєву сферу;
- інтелектуальні здібності;
- психотерапевтичний і фізіологічний стан тощо.

Висновки до другого розділу

На заключному етапі дослідно-експериментальної роботи ми провели підсумковий зріз за тими ж критеріями, що були визначені на початковому етапі констатувального експерименту. Контрольний зріз засвідчив позитивні кількісні і якісні зміни як в естетичному світосприйнятті учнів експериментального 6-Б класу, так і покращення їх психологічного і психічного стану.

Для порівняння наводимо діграми результатів педагогічного експерименту. (Див. Дод.4)

На нашу думку, це пояснюється тим, що проведена експериментальна робота ефективно вплинула на інтерес та адекватне музичне сприймання творів мистецтва учнями, сприяла поліпшенню психічного та емоційного стану учнів.

Експеримент засвідчив, що музично-творча діяльність вже є своєрідним естетотерапевтичним процесом і розглядається як надзвичайно делікатна можливість спостерігати за учнем у процесі спонтанної творчості,

наблизитися до розуміння його інтересів, цінностей, побачити його неповторність та внутрішній світ. Корекційно-розвивальна робота легко протікала завдяки захоплюючій спонтанній творчості, в результаті якої налагодились емоційні, довірливі комунікативні контакти між учнем та вчителем.

Використання музикотерапії як засобу спілкування між учителем та учнем допомогло:

- глибше пізнати учня;
- визначити рівень сформованості мотиваційної сфери;
- визначити сприятливість соціального оточення учня;
- подолати дитячі страхи та тривожність.

Експериментальне дослідження засвідчило, що використання терапевтичних художньо-педагогічних технологій, зокрема, музикотерапії на уроках музичного мистецтва дозволяє розв'язати ряд наступних педагогічних задач, а саме:

- *виховні* - використовуючи естетичні художньо-педагогічні технології, вчитель будує взаємодію у шкільному колективі, щоб учні навчалися конкретному спілкуванню, співчуттю, взаєморозумінню, взаємоповазі та взаємопідтримці, що, у свою чергу, позитивно впливатиме на формування міцного, дружнього колективу, Забезпечуватиме орієнтацію в системі моральних норм та сприятиме формуванню у дітей морально-етичних цінностей;

- *корекційні* - достатньо успішно коригується образ «Я», який раніше міг бути деформованим, покращується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми. Позитивні результати можуть бути досягненні в роботі з деякими відхиленнями у розвитку емоційної та вольової сфери дитини, оскільки естетотерапевтичні техніки застосовуються для корекції тривожності, агресивності, страхів, закомплексованості учнів підліткового віку;

- *психотерапевтичні* - «лікувального» ефекту можна досягнути завдяки тому, що у процесі творчої діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатійного спілкування, визнання цінності особистості іншої людини, її почуттів та переживань. Відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості та успіху мобілізує цілющі потенціал емоцій;

- *діагностичні* - естетичні художньо-педагогічні технології дозволяють отримати унікальні дані про індивідуальні особливості розвитку учня, його психічний та емоційний стан. Це коректний спосіб спостереження за дитиною під час навчальної та позакласної діяльності, що дає змогу краще дізнатися про її інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, відчуття її неповторності та особистісну своєрідність, виявити проблеми, що підлягають спеціальній корекції. У процесі уроків легко проявляється характер міжособистісних стосунків і реальне становище кожного учня у колективі, розкриваються деякі закономірності найближчого соціального оточення;

- *розвивальні* - завдяки використанню різноманітних форм художньої експресії виникають умови, за яких кожна дитина переживає успіху дані діяльності, оскільки побічним результатом естетотерапії зазвичай є почуття задоволення, що виникає в результаті виявлення прихованих талантів це не лише розвиває художні здібності, а й підвищує самооцінку дитини, сприяє виникненню віри у власні сили, почуття гідності та самоповаги.

ВИСНОВКИ

Одним з першочергових завдань сучасної світової педагогіки є посилення уваги до проблем виховання духовності у підростаючих поколіннях. Вирішити ці проблеми можливо завдяки впливу художньо-естетичного виховання на свідомість молодшої генерації. Серед основних умов художньо-естетичного розвитку підлітків найбільш істотною є особливий педагогічний підхід до розвитку їх художньо-естетичного прояву, який стосується поєднання діяльності, що приносить задоволення, в якій вони здатні досягати певних успіхів, з діяльністю, здатною впливати на них естетично.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. У подальшому передбачається дослідити проблеми художньо-естетичного виховання в умовах позашкільних закладів, визначити їх виховний потенціал і шляхи вдосконалення педагогічної діяльності, пов'язаної з художньо-естетичним вихованням.

Використання музикотерапії як художньо-педагогічної технології на уроках музичного мистецтва полягає в єдності таких позицій, як збагачення досвіду емоційно-ціннісного ставлення до дійсності та збільшення багажу музичних вражень. При цьому дуже важливо виховувати в дітей культуру слухання та бажання займатися музично-творчою діяльністю для досягнення власної самостійності, незалежності в своїх уподобаннях, а головне здатності через музику любити і сприйняти себе та світ таким, яким він є.

Засоби музикотерапії здатні сприяти загальному розвитку особистості дитини. Емоційна чуйність і розвинений музичний слух дозволяють дітям в доступній для них формі відгукнутися на добрі почуття та вчинки, допомагають активізувати розумову діяльність, постійно вдосконалюючи рух до загального оздоровлення всього організму в цілому.

Заняття з метою розвинути емоційно-чуттєву сферу дітей сприяють розвитку їх творчого потенціалу. Саме рецептивне сприймання музики збагачує внутрішній світ їх переживань. Музичні твори на стимуляцію емоційно-образних уявлень збагачують особистісний світ знань дитини,

позитивно стимулюють її розвиток та цілеспрямовано впливають на всі життєво важливі процеси функціонування організму дитини. Готових критеріїв підбору музичних творів у даному напрямку не було. Але інструментальна музика більше задовольняє потреби у створенні власного образу відповідно до музичного твору. Головне, щоб відбувся емоційний відгук на сприйнятий твір.

Педагогічну музикотерапію для підлітків бажано проводити у вільних формах: пасивній, активній, інтегративній. Пасивна музикотерапія відрізняється тим, що підліток у процесі музикотерапевтичного впливу не бере в ньому активну участь, а лише займає позицію слухача. Учитель музичного мистецтва пропонує школярам прослухати різні музичні твори, або вслухатися в звучання, що відповідають його стану. Активні методи музичної терапії ґрунтуються на включенні школярів у процес гри на музичних інструментах та співу.

Інтегративна музикотерапія відрізняється тим, що в комплексі з музикою використовуються можливості інших видів мистецтва: малювання під музику, музично-рухливі ігри, пантоміма, пластична драматизація або пластичне інтонування під музику, створення віршів, написання творів після прослуховування музики та інші творчі форми. При цьому, як показав практичний досвід у цій галузі, величезним потенціалом емоційного впливу володіють всі елементи музичної мови: мелодія, гармонія, ритм, темп, тембр, лад, динаміка, фактура тощо.

У процесі використання педагогічної музикотерапії в навчальному процесі загальноосвітніх навчальних закладів, учні підліткового віку починають відчувати один одного, що створює атмосферу взаєморозуміння, єднання. Кожен учень усвідомлює свою унікальність і неповторність, у нього розвивається нестандартне мислення і впевненість у собі. Разом з цим, в учнів розвиваються естетичні погляди, судження, інтереси, здібності. Все це дозволяє говорити про величезні можливості музикотерапевтичного впливу на особистість учня підліткового віку.

Таким чином, музична терапія сприяє підвищенню естетичних потреб особистості, пізнанню себе і розвитку індивідуальних можливостей, вирішенню проблеми емоційної неврівноваженості, налагодженню міжособистісних відносин, подоланню кризових моментів у житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Арттерапия* в эпоху постмодерна /Под ред. А. И. Копытина. СПб. : Речь; Семантика, 2002.- 224 с.
2. *Баранова О.* Малюнок сім'ї: діагностика міжособистісних взаємин дітей у сім'ї / О. Баранова //Психолог. - 2005. -№ 2. - С. 18 - 24.
3. *Бехтерев В.М.* Охрана детского здоровья/ В.М.Бехтерев // Проблемы развития и воспитания человека. Избранные психологические труды. – М.: Ин-т практической психологии. - Воронеж: МОДЭК, 1997. - 416 с.
4. *Бурова А.И.* Проблемы эстетического развития личности школьника/ А.И.Бурова. - М. : Педагогика, 1987. - 96 с.
5. *Вознесенька. О.* Особливості арт-терапії як методу / О.Вознесенька// Психолог. - 2005 - 39. - С. 5-8.
6. *Вознесенька. О.* Простір арттерапії: можливості перспективи// Психолог. - 2005 - 39. - С. 2-4.
7. *Ворожцова О. А.* Музыка и игра в детской психотерапии / О. А. Ворожцова - М., 2004.
8. *Гаркавенко. Л.* Про емоційне забарвлення та музичне джерело стану душі [Текст] //Психолог. - 2003. - 35. - С. 9-14.
9. *Грабенко Т.* Волшебная страна внутри нас: программа от эмоционально-волевого развития детей и подростков /Т. Грабенко., Т.Зинкевич-Евстигнеева, Д. Фролов //Тренинг по сказкотерапии. - СПб.: Речь, 2004. - С. 11-34.
10. *Графічні методика в психодіагностиці та психокорекції: навчальний посібник./Упор. І. А. Слободянюк, О. О. Холодова.* - Вінниця: Континент - Прим, 2000. -28 с.
11. *Деркач О.* Впровадження елементів музичної терапії в навчальний процес підготовки майбутніх вчителів початкових класів /О. Деркач, М. Вацьо. // Рідна школа. - 2005. - №12

12. *Дженнингс. С.* Сны, маски и образы: практикум по арттерапии /С. Дженнингс, А. Минде./ Пер. с англ. И. Динерштейн. - М. : Изд-во Эксмо, 2003. - 384 с.
13. *Зинкевич-Евстигнеева Т.Д.* Практикум по сказкотерапии/ Т.Д.Зинкевич-Евстигнеева. - СПб. : Речь, 2002. - 310 с.
14. *Зинкевич-Евстигнеева Т.Д.* Психодиагностика через рисунок в сказкотерапии /Т. Зинкевич - Евстигнеева, Д. Кудзилов. - СПб. : Речь, 2004. - 144 с.
15. *Зязюн І.А.* Педагогічна майстерність: Підручник /І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А.Зязюна. – 2-ге вид. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.
16. *Карсаварський Б.Д.* Музикотерапія //Психотерапевтична енциклопедія; Под. ред. Б.Д. Карсаварського. - СПб: «Пітер», 2000. - С.392 – 394.
17. Колыбельная до рождения / Беседа О. Ганеевой с д. мед. наук, проф. М.Л. Лазаревым // Ваше здоровье. - Труд. - №7. - 4 мая 2000 г. - С. 23.
18. *Кон И. С.* Открытие "я" / И. С. Кон. - М.: Просвещение, 1989. - 297 с.
19. *Копытин А. И.* Руководство по групповой арттерапии - СПб. : Речь, 2003. - 320 с. - (Сер."Психологический практикум").
20. *Кэмпбелл Д. Дж.* Эффект Моцарта / Д. Дж. Кэмпбелл. - Минск: ООО Попурри, 1999. – 320 с.
21. *Лебедева Л. Д.* Арт-терапия в педагогике / Л.Д.Лебедева //Педагогика. – 2000. – 9. – С. 27 – 34
22. *Лебедева Л. Д.* Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий/ Л.Д.Лебедева. – СПб. : Речь, 2003. - 256 с.
23. *Левченко Т. І.* Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах / Т. І. Левченко. – Вінниця: Нова книга. - 2002. - С. 32-38.
24. *Лєскова-Савицька А.* Проблема дезадаптації першокласників / А. Лєскова-Савицька// Психолог. – 2003. -№29-32., С.30-47

25. *Лобанова Е.А.* Возможности урока как средства реализации здоровьесберегающих технологий / Е.А.Лобанова // Музыка в школе №3. - М., 2005.
26. *Любимова Н. В.* Сама исцеление творчеством и адаптации к жизни: методы психологической самопомощи/ Н.В.Любимова. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 64 с. – (Сер."Психологический практикум").
27. *Максимова Ю.* Основи дитячої патопсихології: навчальний посібник /Н. Ю. Максимова, Л. Мілютіна, В. М. Піскун. - К. : Перун, 1996. - 464 с.
28. *Михайлова М.А.* Развитие музыкальных способностей детей/ М.А.Михайлова.- Ярославль: Академия развития, 1997.
29. *Мова Л.* Танцювально-рухова терапія /Л.Мова //Психолог. - 2005. - 39. - С. 23- 26
30. *О`Коннор К.* Использование направленной визуализации для активизации процесса игровой терапии / Пер. с англ. А. Копытина. – СПб. : Питер, 2000. – С.29-33. – (Сер. «Практикум по психологии»).
31. *Окландер В.* Техника «Розовый куст» // Кэджусон К., Шеффер Ш. Практикум по игровой психотерапии /Пер. с англ. А. Копытина. – СПб. : Питер, 2000. – С. 34-37. – (Сер. «Практикум по психологии»).
32. *Осипова А.А.* Общая психокоррекция / А.А.Осипова. - М., 2001.- С. 169-177.
33. *Петрушин В. И.* Музыкальная психология / В.Петрушин. - М. : Владос, 1997. – 384 с.
34. *Петрушин В. И.* Музыкальная психотерапия: Теория и практика (Учебное пособие для студентов высших учебных заведений). / В. И. Петрушин. - М.: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 2000. - 176 с.
35. *Побережна Г.* Педагогічний потенціал музикотерапії / Г. Побережна. // Мистецтво та освіта № 2 - 2008.- С. 9-12.
36. *Полякова Н.* Корекція емоційно-поведінкових розладів засобами музичної терапії / Н.Полякова // Психолог. – 2005. - №39 – с. 7-31.

37. *Про внесення змін і доповнень до нормативів чисельності практичних психологів та соціальних педагогів навчальних закладів // Психолог.* – 2004. - №36. – с. 4 – 6.
38. *Програма «Основи арттерапії» / Упор. О. Деркач.* – Вінниця: ВДПУ, 2005. – 19 с.
39. *Простір арт-терапії: можливості та перспективи: Зб. наук. ст. /За ред. А. Чуприкова, О. Бреусенка - Кузнєцова, о. Вознесенської. -.: КИТ, 2005. — 114 с.*
40. *Роменець В. А. Психологія творчості: Навч. посібник/ В.А.Роменець. - К. :Либідь, 2004. - 288 с.*
41. *Рудестам К. Групповая психотерапия / К.Рудестам. – СПб.: Питер, 2000. – 384 С.*
42. *Слажнёв А.Н., Шадрин А.Н. Здоровьесберегающие технологии в работе педагогов образовательных учреждений / А.Н. Слажнёв, А.Н. Шадрин. – Барнаул, 2007.*
43. *Словицкая Е. Влияние музыки на психоэмоциональное состояние человека [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://solowej-slowik.ru/psichologija/referaty/muzikoterapija>*
44. *Смирнов М.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе / М.К.Смирнов. - М.: АПК и ПРО, 2002.*
45. *Степанова О.А. Игровые оздоровительные технологии/ О.А.Степанова. – М., 2012.*
46. *Сухомлинский В. А. Духовный мир школьника / В. А. Сухомлинский. - К. : Радянська школа, 1976. - 317 с.*
47. *Терлецька Л. Про методи арт-терапії/ Л.Терлецька // Психолог. - 2002. -№ 5. - С. 26.*
48. *Тренинг по сказкотерапии: Сборник программ по сказкотерапии текст/ Под ред. Т. Зенкевич – Евстигнеевой. - Сб. :Речь, 2004. – 254 С.*
49. *Хайди К. Практикум по игровой психотерапии /К. Хайди, Ш. Чарлз. – СПб. : Питер, 2000. – 416 с. – (Серия "Практикум по психологии")*

50. *Цагарелли Ю.А.* Функциональная музыка в структуре психологической службы вуза/ Ю.А.Цигарелли // Психологическая служба в вузе. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1981. – С.189-214.
51. *Цейтлин С. Н.* Язык и ребёнок. Лингвистика детской речи / С. Н. Цейтлин. – М.: Владос, 2000. – 240 с.
52. *Цукерман Г. А.* Введение в школьную жизнь / Г. А. Цукерман, К. Н. Поливанова. - Томск : Пеленг, 1992. - 133 с.
53. *Шуркова Н.* Эстетическое воспитание / Н. Шуркова // Воспитание школьников. - 1996. -№ 4. -С. 9-11.
54. *Шушарджан С.В.* Музыкаотерапия и резервы человеческого организма /С.В. Шушарджан. – Москва: АОЗТ “Антидор”, 1998.– 363 с.
55. *Эстетическая культура и эстетическое воспитание* : кн. для учителя / сост. Г. С. Лабковская. - М. : Просвещение, 1983. - 304 с.

Анкета

- Які види мистецтва Ви знаєте?
- Який вид мистецтва викликає у Вас найбільший інтерес (музика, художня література, кіно, театр, живопис)? Чому?
- Чи любляете Ви у вільний час слухати музику? Яку?
- Назвіть Ваших улюблених композиторів та їхні музичні твори.
- Назвіть відомих Вам художників.
- Чи є у Вас вдома альбоми з репродукціями картин?
- Чи знаєте Ви народні пісні, казки?
- Чи впливають твори мистецтва на Ваш настрій? Яким чином?
- Як часто Ви відвідуєте концерти, виставки, що проводяться в школі, в місті?
- Чи знайомлять Вас батьки з творами мистецтва?

Додаток 2**Арт-терапевтична техніка «Трояндовий кущ» (В. Окландер)**

Вік: середні, старші класи.

Форма проведення: індивідуальна.

Час проведення: 20–30 хвилин.

Обладнання: комп'ютери, олівці.

Попередня підготовка: робота з комп'ютером у графічному редакторі.

Мета: дослідження уявлень учнів про себе, діагностика психічного та емоційного стану учнів, створення арт-терапевтичного простору, що сприяє реалізації творчого потенціалу учнів, їх саморозкриттю, самопізнанню.

Інструкція до роботи

Для виконання цієї техніки потрібно попросити учнів зручніше вмотитися на своїх стільчиках, розслабитися та заплющити очі. Кілька разів глибоко вдихнути та запропонувати трішки пофантазувати:

- Уявіть, ніби ви — квітковий кущ троянди...
- Який це кущ — великий чи маленький?
- Він сильний чи слабкий, чи, можливо, тендітний?
- Чи є на ньому квіти? Якщо є, то які вони? Якого кольору та розміру? Як багато їх?
- Які гілочки та листочки на цьому кущі? А чи відчуваєте ви його коріння? Яке воно?
- А тепер погляньте навколо: що оточує ваш кущ? Де він росте (ліс, галявина, сад, будинок)?
- Можливо, хтось доглядає за ним чи просто приходять до нього в гості?
- Як він відчувається? Які почуття наповнюють його?
- Ще раз обведіть поглядом картину, що постала в уяві. Спробуйте запам'ятати її. Тепер знову глибоко вдихніть повітря, видихніть, іще раз... Розплющте очі та намалюйте кожен свій кущик.

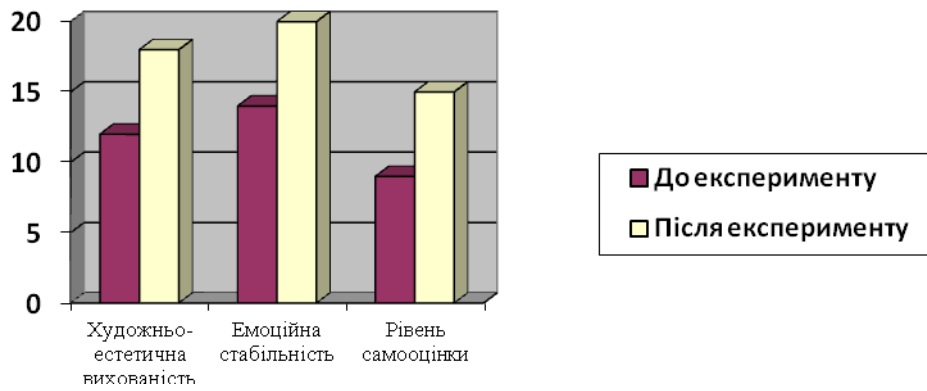
Додаток 3

Музикотерапія. Призначення	Класична музика (музичні твори)
Поліпшення самопочуття. Підвищення загального життєвого тону.	Ф. Ліст, «Угорська рапсодія №2». П. Чайковський, Шоста симфонія, 3-тя частина. Ф. Шопен, Прелюдія, Ор. 28, №1. Й. - С. Бах, Прелюдія і fuga ре мінор. Л. Бетховен, Увертюра. «Егмонт».
Зменшення головного болю, викликаного емоційним перенапруженням.	В. А. Моцарт, «Дон Жуан». Л. Бетховен, «Фіделіо». Дж. Гершвін «Американець в Парижі». Ф. Ліст, «Угорська рапсодія № 1». А. Хачатурян, Сюїта «Маскарад».
Зняття емоційних симптомів, напруги в стосунках з іншими.	А. Брукнер, Меса мі мінор. Б. Барток, Соната для фортепіано. Б. Барток, Квартет, № 5. Й. - С. Бах, Кантата №21. Й. - С. Бах, Концерт ре мінор для скрипки.
Зменшення заздрості до успіхів інших. Зниження озлобленості.	Й. Гайдн, Симфонія № 93, ре мажор («Лондонська») Й. - С. Бах, «Італійський концерт».

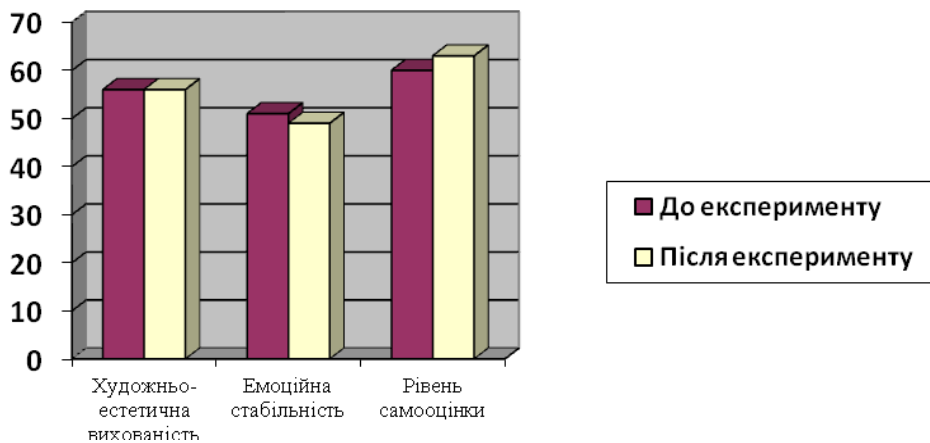
Музикотерапія. Призначення	Класична музика (музичні твори)
	Я. Сібеліус, Симфонічна п'єса «Фінляндія».
Заспокоєння, умиротворення. Налагодження згоди з життям такий, як вона є.	Ф. Шуберт, Анданте з квартету. Ф. Шуберт, «Аве Марія». Ф. Шопен, Ноктюрн соль мінор. К. Дебюссі, «Місячне сяйво». Л. Бетховен, шоста симфонія, 2-га частина. Й. Браймс, «Колискова».
Зменшення невпевненості в собі, почуття тривоги.	Л. Бетховен, Мазурки і прелюдії. С. Рубінштейн, «Мелодія». Й. Штраус, Вальси.
Зменшення розчарування, дратівливості. Підвищення почуття приналежності до великої життя природи, частиною якої ми є.	Й. - С. Бах, Кантата №2. С. Прокоф'єв, Соната ре мінор. Л. Бетховен, «Місячна соната».

Додаток 4

Діаграма змін 6-Б класу (високий рівень)

Діаграма змін 6-Б класу(середній рівень)

Діаграма змін 6-Б класу(низький рівень)

